

HET PARTIJGEBEUREN

Greep uit de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1981

Lidie Koeneman

I. INLEIDING

In het jaar 1981 stonden enkele onderwerpen uit de Nederlandse politiek centraal in de dagbladen: de Tweede Kamerverkiezingen op 26 mei met de daaraan voorafgaande verkiezingscampagne van de politieke partijen; de formatieonderhandelingen; de kabinetscrisis en vervolgens het lijmen van de breuk. Ook de discussie rond de kernwapens binnen de partijen en daarbuiten kreeg veel aandacht van de media. In hoofdstuk II zullen bovengenoemde onderwerpen kort besproken worden.

In hoofdstuk III behandel ik vervolgens de ontwikkelingen binnen de afzonderlijke politieke partijen. Ik beperk me daarbij ten eerste tot de politieke partijen die in het jaar 1981 in de Tweede en Eerste Kamer vertegenwoordigd waren (voor en na de verkiezingen van mei). Een tweede beperking geldt de aard van de vermelde gebeurtenissen. Grofweg komt deze hierop neer dat de handelingen van de volksvertegenwoordigers in beide Kamers niet of nauwelijks worden vermeld. De nadruk ligt op de "extra-parlementaire" activiteiten van de politieke partijen.

Als bronnen voor het beschrijven van de partij-politieke gebeurtenissen gebruikte ik knipsels uit de dagbladen NRC-Handelsblad, Trouw, Volkskrant en de regionale krant Nieuwsblad van het Noorden. (Deze knipsels worden dagelijks door medewerkers van het Documentatiecentrum verzameld.) Daarnaast maakte ik af en toe gebruik van de partijbladen. Bij het raadplegen van de kranten traden enkele opvallende kwantitatieve verschillen aan het licht. Om enigszins een

beeld te krijgen van de verschillen heb ik samen met Jan Marc Oosterhuis (stagiaire van de Bibliotheek- en Dokumentatie-Akademie) alle geknipte artikelen van het jaar 1981 uit de vier dagbladen geteld, verdeeld naar partij en krant. Nog eens voor alle duidelijkheid: deze artikelen handelen dus alleen over partij-politieke zaken, niet over gebeurtenissen die zich binnen het parlement afspeelden. Verder werd bij het tellen van de artikelen niet gekeken naar de grootte van de artikelen. Gedurende een aantal weken vóór de verkiezingen werd veel geschreven over de verkiezingscampagne, waarbij in een vaste rubriek diverse partijen tegelijk genoemd werden. Deze artikelen zijn buiten beschouwing gelaten.

De verzamelde gegevens zijn verwerkt in twee grafieken (zie afb. 1 en afb. 2). De hoeveelheden getelde artikelen staan in totaal en per krant uitgezet tegen de politieke partijen. Deze aantallen zijn een benadering: iedere selectie kent immers de zgn. 'randgevallen'.

De vier grote partijen staan, gezien de grote aantallen, apart weergegeven in afbeelding 1. Bij de overige acht partijen is gebruik gemaakt van een andere schaalverdeling: afbeelding 2.

Bekijkt men beide afbeeldingen, dan vallen enkele dingen op: uit afbeelding 1 blijkt dat over de PvdA verreweg het meest geschreven is. Zoals bij alle overige partijen is de verkregen aandacht in de pers zowel afhankelijk van beleid en richting van het medium als van de gebeurtenissen binnen de partij zelf. Wat betreft het laatste trok de PvdA met name gedurende de eerste twee maanden van het jaar vaak de aandacht vanwege de kernwapenkwestie en het hieraan verbonden lijsttrekkerschap van Den Uyl. Ook andere interne meningsverschillen binnen de PvdA (o.a. aantasting van sociale uitkeringen, abortuskwestie, blokkade van de kerncentrale bij Dodewaard, WESP - zie hoofdstuk III, PvdA) hadden veel publiciteit tot gevolg.

Bij het CDA kreeg de interne discussie over de kernwapens

eveneens veel aandacht.

Bij D'66 en VVD deden zich (vergeleken met CDA en vooral PvdA) minder opvallende zaken voor. Dit kwantitatieve verschil in aandacht tussen CDA, PvdA en D'66, VVD gold niet alleen voor Volkskrant, Trouw en Nieuwsblad van het Noorden; ook bij NRC-Handelsblad volgden D'66 en VVD op grote afstand. Ten aanzien van de kleinere partijen (afbeelding 2) kan geconstateerd worden dat CPN en PPR het meest in de belangstelling hebben gestaan. Bij de CPN zal dit te maken hebben gehad met de politieke vernieuwing die heeft plaatsgevonden binnen de partij. Met name het in december gepresenteerde ontwerp-programma kreeg veel publiciteit. Van de PPR kan gezegd worden dat de zogenaamde "Godebald" groep veel stof tot schrijven leverde voor de kranten. Hierdoor werd over de PPR in totaal meer geschreven dan over een qua politieke richting en grootte vergelijkbare partij als de PSP, aangezien binnen de PSP in 1981 minder controversiële dingen gebeurden.

Tevens valt op dat Nieuwsblad van het Noorden in totaal het minst aandacht heeft besteed aan de landelijke ontwikkelingen van de twaalf besproken partijen. Bij elkaar opgeteld zijn van de vier dagbladen de getallen als volgt:

Nieuwsblad van het Noorden:	235 artikelen	(17%)
Trouw	: 377	" (27%)
NRC-Handelsblad	: 355	" (26%)
Volkskrant	: <u>411</u>	" (30%)
totaal	1378 artikelen	(100%)

Gezien deze verschillen hebben we van de totale hoeveelheid artikelen per krant berekend welk percentage de betreffende krant besteedde aan de vier grote partijen (CDA, D'66, PvdA, VVD), aan de combinatie CPN, PPR, PSP en aan de combinatie GPV, RPF, SGP.

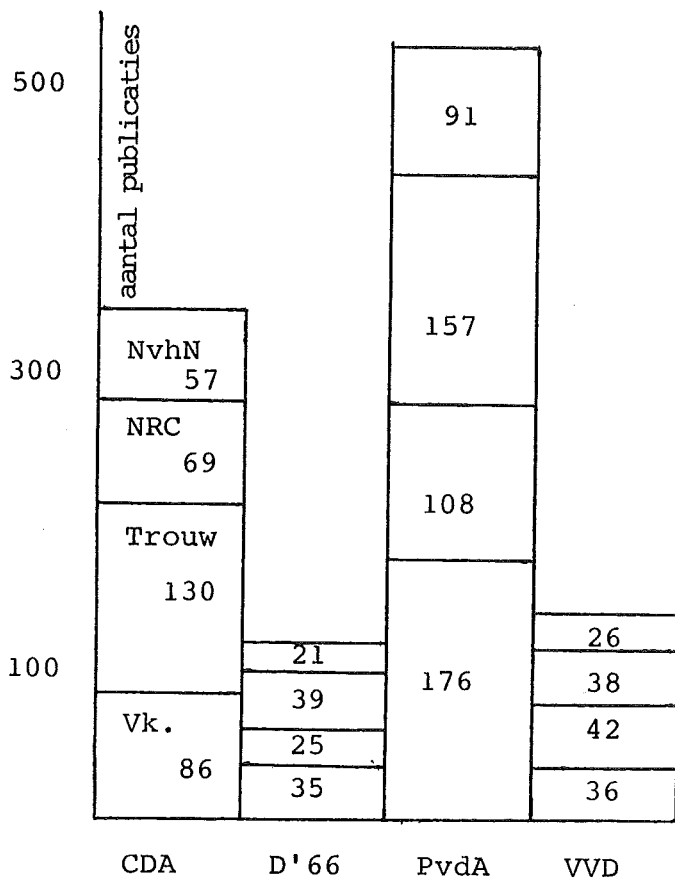
Afbeelding 3 toont deze relatieve aandacht van ieder van de vier dagbladen gegroepeerd per partij (groep), waarbij ook de gemiddelde relatieve aandacht is aangegeven.

Uit afbeelding 3 blijkt dat Trouw als enige krant meer aan-

dacht heeft besteed aan het CDA dan aan de PvdA. NRC-Handelsblad schenkt relatief ongeveer evenveel aandacht aan de PvdA als De Volkskrant. Ook valt op dat Trouw aan de combinatie GPV, RPF, SGP meer publiciteit heeft gegeven dan de andere drie dagbladen.

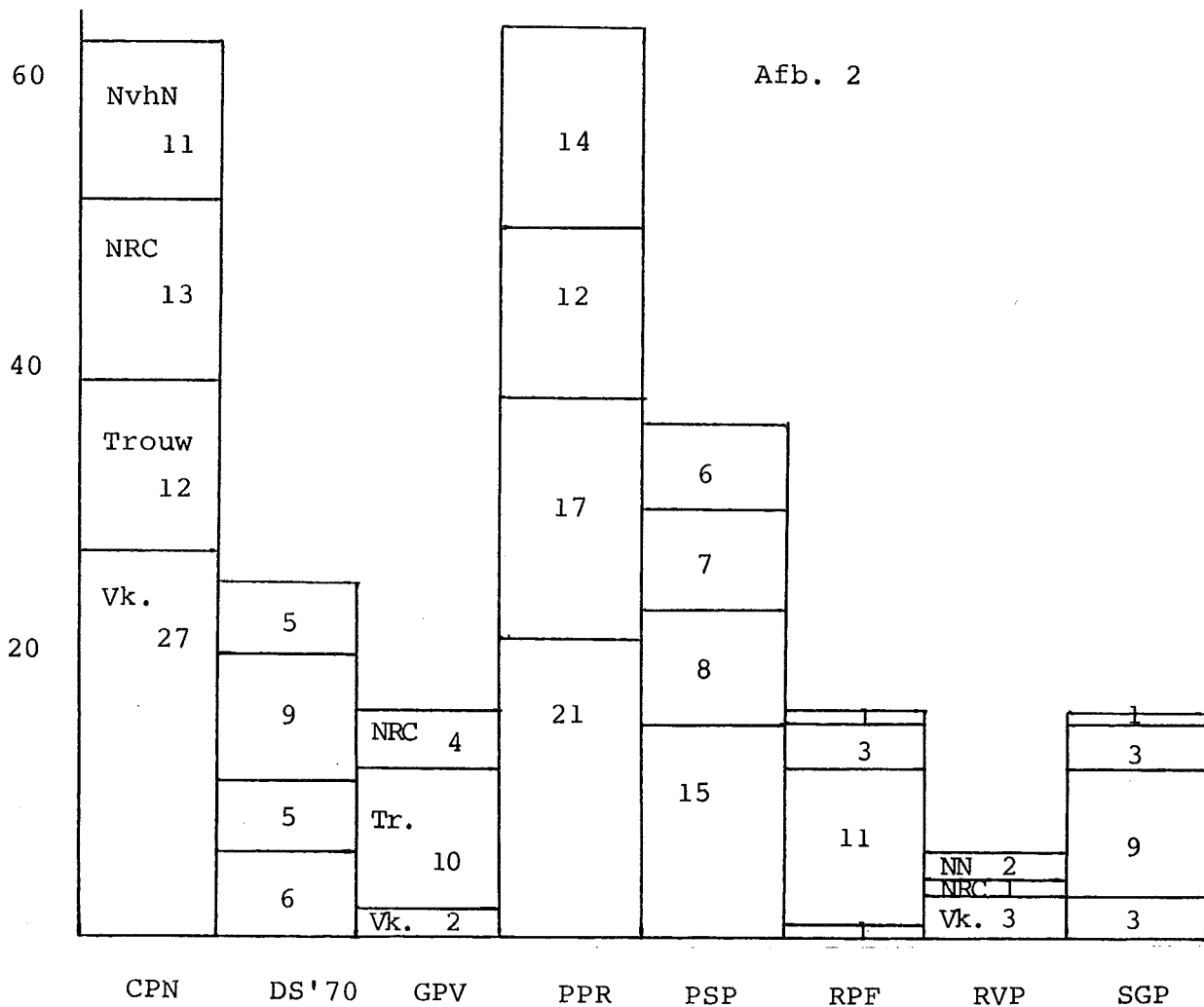
De kleine linkse partijen kregen de meeste aandacht van de Volkskrant.

Na dit voorlopige kwantitatieve overzicht van partij-politieke artikelen in vier dagbladen gedurende 1981, dat voor verdere conclusies nader uitgewerkt zou moeten worden, volgt hieronder een inhoudelijk chronologisch verslag, gebaseerd op deze artikelen.

Afb. 1.

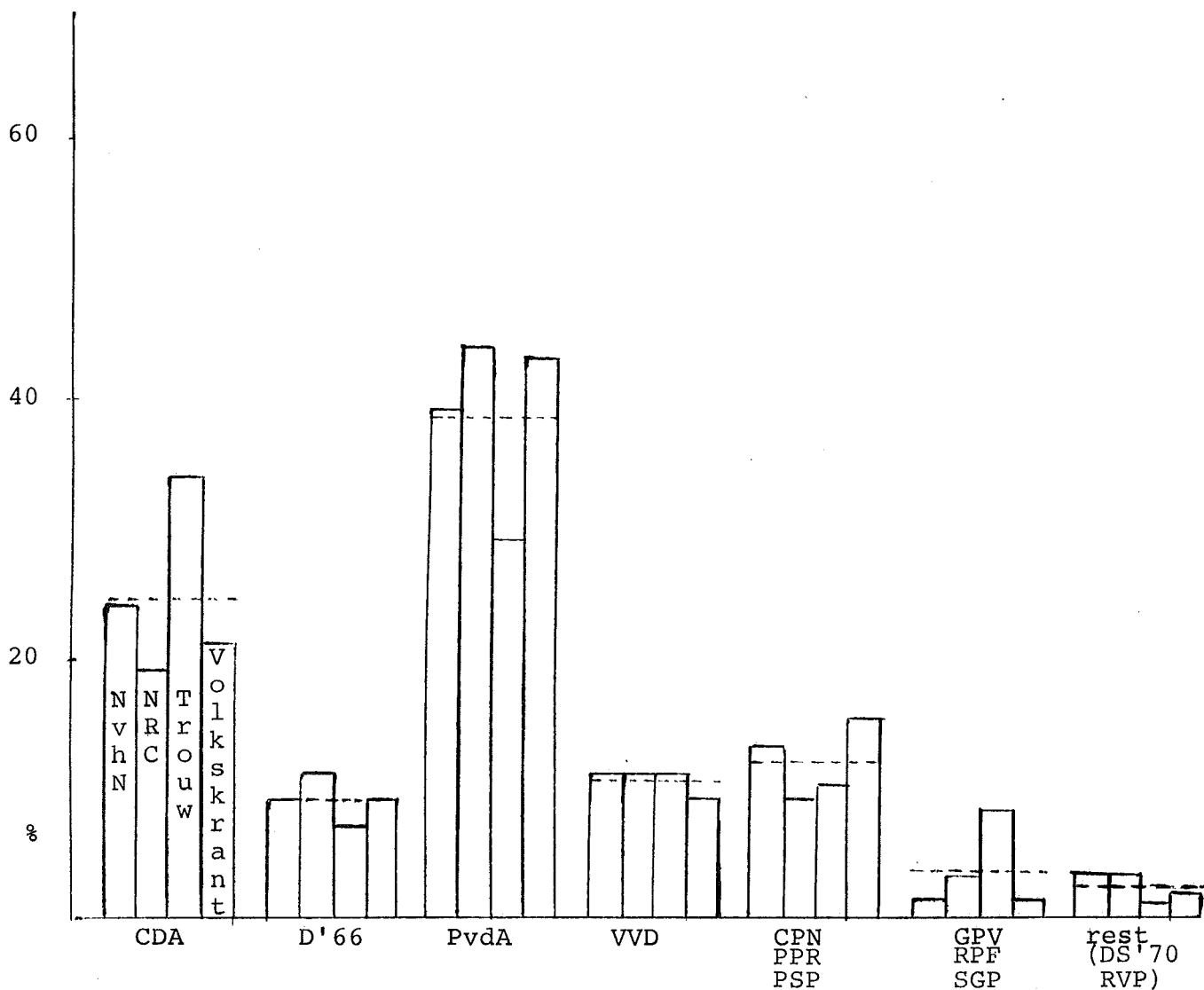
Absolute verdeling van de getelde partij-politieke artikelen per partij en per krant in 1981; van boven naar beneden, Nieuwsblad van het Noorden, NRC-Handelsblad, Trouw, Volkskrant

Afb. 2

Afb. 3.

Relatieve verdeling van de getelde partij-politieke artikelen per partij(groep) over vier kranten in percentage in 1981; van links naar rechts, Nieuwsblad van het Noorden, NRC-Handelsblad, Trouw, Volkskrant. ---- = gemiddeld percentage per partij over vier kranten

II. HOOFDMOMENTEN

Tweede Kamerverkiezingen

De uitslag van de verkiezingen van 26 mei gaf enkele verschuivingen te zien. De regeringscoalitie van CDA en VVD verloor haar kleine meerderheid van 77 zetels en kwam op 74. De Partij van de Arbeid verloor 9 zetels, het CDA één, zodat deze laatste partij de grootste partij werd. D'66 kwam als grote winnaar uit de bus met een winst van negen zetels. "Klein links" (PPR, PSP, CPN) boekte een kleine winst van in totaal drie zetels. De RPF kwam voor het eerst in de Kamer met twee zetels, terwijl de Rechtse Volkspartij (de voormalige Boerenpartij) uit de Kamer verdween, evenals DS'70. De volledige uitslag luidde:

	Kamer 1981		Kamer 1977	
	%	zetels	%	zetels
PvdA	28,27	44	33,83	53
CDA	30,81	48	31,89	49
VVD	17,32	26	17,95	28
D'66	11,05	17	5,44	8
SGP	1,97	3	2,13	3
PPR	1,97	3	1,69	3
CPN	2,05	3	1,73	2
GPV	0,82	1	0,75	1
PSP	2,12	3	0,94	1
RVP (BP)	0,20	0	0,84	1
DS'70	0,57	0	0,72	1
RPF	1,24	2	0,64	-
opkomst	86,13	150	87,57	150

Kabinetsformatie

Op 30 mei verzocht koningin Beatrix de CDA-ers Lubbers en De Koning om de mogelijkheden te onderzoeken voor de vorming van een kabinet, dat "mag vertrouwen op een zo breed mogelijke steun in de volksvertegenwoordiging."

In de praktijk betekende dit dat primair de mogelijkheden voor een kabinet van CDA, PvdA en D'66 werden onderzocht. Het uitgangspunt van de informateurs dat het CDA de premier zou moeten leveren, leverde meteen de eerste week al problemen op bij PvdA en D'66. Het CDA ging er, evenals de informateurs, van uit dat de grootste partij de premier diende te leveren. De fractieleiders maakten om de onderhandelingen niet meteen te laten stagneren de procedure-afspraken dat het punt van het premierschap aan de orde zou komen als de politieke wil om met elkaar in een kabinet samen te werken duidelijk gebleken zou zijn.

Vijf weken na het begin van de formatie verklaarde de fractie van D'66, en vervolgens die van de PvdA, toch akkoord te gaan met een CDA-premier, ook als deze Van Agt zou heten.

Voorwaarde voor D'66 was dat deze partij zich in het regeerakkoord en de zetelverdeling voldoende kon herkennen. De PvdA verlangde in ruil voor het premierschap van Van Agt tegenkomsten van het CDA inzake program en zetelverdeling.

Op 9 juli werd aan de beide informateurs Lubbers en De Koning een derde informateur toegevoegd, nl. E. van Thijn (PvdA).

Deze toevoeging van Van Thijn gebeurde op verzoek van Den Uyl, om zoals hij zei "de resterende problemen op te lossen om te komen tot een kabinet CDA/PvdA/D'66."

Op 3 augustus brachten de informateurs hun eindverslag uit aan de Koningin, waarin ze concludeerden dat er ruimte was voor de vorming van een kabinet samengesteld uit PvdA, CDA en D'66. Op 4 augustus werd de heren Kremers (CDA) en Van Thijn (PvdA) de opdracht verstrekt "een kabinet te vormen dat mag vertrouwen op een zo breed mogelijke steun in de

volksvertegenwoordiging". Op 19 augustus werden beide formateurs van hun opdracht ontheven, aangezien de CDA-fractie niet akkoord kon gaan met de bereikte resultaten. Een nieuwe informateur, W.F. de Gaay Fortman (CDA) werd benoemd, die alsnog ging onderzoeken of het mogelijk zou zijn een kabinet te vormen dat steunt op de kamerfracties van CDA, PvdA en D'66. Op 1 september bereikten de fractievoorzitters van deze drie partijen bij de onderhandelingen over een nieuw kabinet overeenstemming over het onderhandelingsresultaat. Ook de fracties verklaarden zich akkoord. Een dag later werd aan Van Agt de opdracht gegeven om, uitgaande van de conclusies van informateur De Gaay Fortman, een kabinet te vormen. Op 10 september vond, na een formatieperiode van 105 dagen, onder leiding van formateur Van Agt het constituerende beraad van het nieuwe kabinet plaats. Hiermee was het tweede kabinet-Van Agt geboren.

Op 11 september werd het nieuwe kabinet beëdigd op paleis Huis ten Bosch.

Kabinetserisis

Op 26 oktober bood premier Van Agt het ontslag van zijn kabinet aan bij de Koningin. Reden was dat de ministerraad na 5 weken onderhandelen geen overeenstemming had kunnen bereiken over de financiële en sociaal-economische paragrafen in het regeerprogram. De directe reden tot de kabinetserisis vormde de financiering van het door minister van Sociale Zaken Den Uyl voorgestelde werkgelegenheidsplan. De PvdA-ministers konden niet akkoord gaan met een laatste voorstel van premier Van Agt, nl. om 300 miljoen te besteden aan het werkgelegenheidsplan. Zij wilden tenminste een klein miljard kunnen besteden aan directe werkgelegenheid.

Nog niet eerder in de parlementaire geschiedenis van Nederland werd een kabinet demissionair, voordat het zijn beleid aan de Kamer gepresenteerd had.

De ontslagaanvraag werd door de Koningin in beraad gehouden en

op 17 oktober werden de PvdA'ers prof. dr. C. de Galan en prof. drs. V. Halberstadt benoemd tot informateurs, met als opdracht "een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden om op korte termijn alsnog overeenstemming te bereiken in het kabinet-Van Agt, op basis van het regeerakkoord en van de feitelijke situatie op sociaal-economisch-financieel gebied van het ogenblik".

Op 4 november werd door beide informateurs het eindverslag van de resultaten van deze lijmpoging aan de Koningin aangeboden. Kort daarna vroeg de demissionaire minister-president namens het kabinet aan het staatshoofd om weer in functie te mogen treden, aangezien de ministerraad akkoord gegaan was met het compromisvoorstel van De Galan en Halberstadt. Premier Van Agt zei over dit bereikte compromis: "Niemand heeft volledig zijn zin gekregen, maar er is een rechtvaardige verdeling gemaakt van de offers die van iedereen worden gevraagd."

Het tweede kabinet-Van Agt ging vervolgens verder met het opstellen van de regeringsverklaring, welke op 16 november in de Tweede Kamer werd afgelegd.

De kernwapen-kwestie

De kernwapen-kwestie kreeg in het jaar 1981 veel aandacht in de pers en in de politiek. De discussie concentreerde zich rond de besluitvorming over wel dan niet plaatsen van de middellange-afstandskernwapens in West-Europa, waarover Nederland in december 1981 een besluit zou moeten nemen. Reeds in de verkiezingsprogramma's van de drie toekomstige regeringspartijen waren fundamentele verschillen van opvatting aan het licht gekomen, terwijl ook binnen de partijen (vooral de PvdA) ten aanzien van de kernwapens verschillende standpunten bestonden.

Gedurende de verkiezingscampagne oefende het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) druk uit op de politieke partijen onder de leuze "Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit

Nederland".

In de maanden na de verkiezingen was de aandacht van de pers sterk gericht op de organisatie van een demonstratie op 21 november, gericht tegen nieuwe kernwapens in Europa, tegen het NAVO-dubbelbesluit van 12 december 1979 (waarbij onderhandelingen gekoppeld waren aan modernisering) en met het verzoek aan de regering om haar NAVO-partners te vragen dit dubbelbesluit in heroverweging te nemen. In het organisatiecomité van de demonstratie waren naast o.a. IKV en Pax Christi, de politieke partijen PvdA, D'66, PSP, PPR en CPN vertegenwoordigd.

De vredesmanifestatie op 21 november in Amsterdam werd met ± 400.000 demonstranten de grootste demonstratie ooit in Nederland gehouden.

III. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE AFZONDERLIJKE POLITIEKE PARTIJEN

CDA

Voor het nu echt gefuseerde CDA betekende het jaar 1981 o.a. voortzetting van deelname aan de regering, zij het dat het CDA andere regeringspartners kreeg. Voor dit zover was, was ook binnen de partij menige discussie gevoerd.

Aan het begin van het jaar 1981 hield de kritische CDA-werkgroep Niet bij brood alleen (NBBA) op te bestaan. Dit werd aan de ruim zeshonderd leden en sympathisanten meegedeeld, na een besluit van de landelijke stuurgroep van NBBA. Bij deze mededeling werd van de aanhangers een nadere standpuntbepaling gevraagd. Tevoren was al gebleken dat er intern verschil van mening bestond over de toekomst van de NBBA. Uiteindelijk richtten een aantal NBBA'ers die binnen het CDA wilden blijven opereren de werkgroep Christen-Democratisch Beraad (CDB) op. Een ander deel van de NBBA, waaronder voorzitter Westrate, kwam samen met o.a. de EPV tot de oprichting van een nieuwe politieke partij, de Evangelische Volkspartij (EVP).

Ook aan het begin van het jaar werd het rapport "Over vredesbeleid" gepubliceerd, vervaardigd door een Commissie Bewapeningsvraagstukken onder voorzitterschap van prof. mr. A.M. Donner. In het rapport werd krachtig stelling genomen tegen alle vormen van atoompacifisme. Uitbanning van kernwapens werd "een volstrekte illusie en een gevaarlijk zelfbedrog" genoemd. Eveneens werden eenzijdige Nederlandse stappen m.b.t. de kernbewapening en het uit de NAVO stappen van de hand gewezen. Het rapport was bedoeld als bijdrage voor verdere discussie binnen het CDA over de kernwapens. Het werd o.m. gebruikt bij de vaststelling van de kernwapen-paragraaf van het ontwerpverkiezingsprogramma.

Op 31 januari werd door de partijraad van het CDA premier Van Agt voorgedragen als lijsttrekker bij de Tweede Kamerverkiezingen. De voordracht was niet unaniem. Een deel van de antirevolutionaire vleugel en van de jongeren (± 20% van de aanwezigen) uit

het CDA verklaarde bezwaren te hebben tegen Van Agt. Zij brachten hun stem uit op fractievoorzitter Lubbers, hoewel laatstgenoemde nadrukkelijk had aangekondigd geen kandidaat voor het lijsttrekkerschap te willen zijn, en zelf Van Agt had aanbevolen. Verder aanvaardde de partijraad in grote lijnen het ontwerp-verkiezingsprogramma "Om een zinvol bestaan". Wegens tijdgebrek werd het hoofdstuk Vrede en Veiligheid niet vastgesteld. Men besloot om dit een week voor het CDA-congres van 21 februari apart te behandelen. Hier werd ten aanzien van de kernwapens vastgesteld dat Nederland in december '81 over plaatsing van de kruisraketten een beslissing zou moeten nemen, die afhankelijk is van de stand van zaken in de Russisch-Amerikaanse onderhandelingen. Tien CDA-Tweede Kamerleden verklaarden hoe dan ook zich te zullen blijven verzetten tegen modernisering van de NAVO-kernwapens. Deze verklaring werd door de partijraad als een minderheidsstandpunt geaccepteerd.

Op 21 februari congresseerde het CDA in Den Haag. Op de agenda stond o.a.:

- bekrachtiging van het door de partijraad vastgesteld verkiezingsprogramma;
- verkiezing CDA-lijsttrekker;
- behandeling en vaststelling van de algemene strategie voor de komende verkiezingscampagne en de daarop volgende formatie.

Het congres werd geopend met een toespraak van CDA-partijvoorzitter Bukman. Hij zei onder meer dat het CDA in beginsel bereid is om met elk van de andere democratische partijen regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Hij erkende weliswaar dat de samenwerking tussen CDA en VVD in het Kabinet goed was verlopen, maar dat het kabinetsbeleid geen inzet van de verkiezingen moest zijn. De gedachte van VVD-lijsttrekker Wiegel voor een nationaal kabinet wees Bukman af. Het congres nam vervolgens het concept-verkiezingsprogramma aan (met slechts twee stemmen tegen), waarmee het definitief werd.

Met een meerderheid van 432 tegen 22 stemmen werd premier Van Agt aangewezen als lijsttrekker. Er was geen tegenkandidaat.

In zijn toespraak tot het congres zei Van Agt bij de komende kabinetsformatie geen enkel dictaat van andere partijen te accepteren. Hij doelde hiermee o.a. op de standpunten van D'66 en PvdA om zo spoedig mogelijk de kerncentrales van Borssele en Dodewaard te sluiten en noemde dit onaanvaardbaar voor het CDA. Op 30 maart werden door het CDA-partijbestuur 12 "gravamina" erkend, ingediend door 11 kandidaat-kamerleden, waarvan er 7 op dat moment lid van de Tweede Kamer waren (gravamen = zwaarwegend gewetensbezwaar). Twee gravamina hadden betrekking op een artikel uit het program van uitgangspunten, handelend over andere samenlevingsvormen (van A.B.L. de Jonge en G. van Leijenhorst); drie hadden betrekking op het hoofdstuk vrede en veiligheid voor wat betreft de kernwapens in het algemeen (H.A. de Boer, H. van Rullen, mevr. F.J. Laning-Boersema); 2 gravamina waren gericht tegen het militair-strategische "principe van het aangepaste antwoord" (wat in het verkiezingsprogram wordt aanvaard) (S. Faber, J.N. Scholten); 5 gravamina golden de afschaffing van dienstplicht bij een geestelijk ambt (J. de Boer, B. Hennekam, A. Hermes, P. van der Sanden, J.N. Scholten). Daarnaast hadden zeven kamerleden meegedeeld dat zij in december tegen de mogelijke beslissing tot plaatsing van kruisraketten zouden stemmen, zonder dat bezwaar om te zetten in gravamina.

Op 4 april organiseerde de werkgroep Christen-Democratisch Beraad een bijeenkomst in Utrecht. Besloten werd om tot de verkiezingen in ieder geval trouw te blijven aan het CDA en lijsttrekker Van Agt. Daarna zou de CDA-koers bij de kabinetsformatie kritisch gevolgd worden. Het tweede kamerlid Hans de Boer merkte op dat het CDA en zijn lijsttrekker bij de verkiezingen niet de nadruk moesten leggen op het gevoerde kabinetsbeleid van CDA en VVD, maar op het programma van het CDA. Op 11 april opende het CDA haar verkiezingscampagne in Utrecht. De campagne stond in het teken van de leuze "Samen verantwoordelijk".

Lijstaanvoerder Van Agt zei er dat het CDA met iedere partij zou willen regeren, die zich constructief opstelt. "Dit land

heeft minder dan ooit behoefte aan opdeling en polarisatie."

De eerste partijraad van het CDA na de verkiezingen in Apeldoorn verklaarde op 20 juni bijna unaniem dat premier Van Agt ook in een nieuw kabinet van CDA, PvdA en D'66 weer minister-president zou moeten worden. Premier Van Agt wilde zich in zijn rede niet uitspreken over de kans van slagen van de poging om een kabinet met PvdA en D'66 tot stand te brengen. Ook wilde hij zich niet uitlaten over de mogelijkheid van een kabinet van CDA en VVD, gedoogd door de kleine christelijke partijen, een mogelijkheid, die door de Volkskrant-commentator Lindner de 'Staphorst-variant' werd gedoopt.

De partijraad besloot verder dat twee CDA-senatoren, mevrouw Van Soest-Jansbeken en Van Oudenhoven, niet langer hun Eerste Kamerlidmaatschap mochten combineren met hun functie van burgemeester. De twee leden hadden aan de partijraad om dispensatie gevraagd, nadat op 10 juni een wijziging van het huishoudelijk reglement in werking was getreden. Door deze tegen cumulatie van functies gerichte wijziging was o.a. het burgemeestersambt niet langer verenigbaar met het lidmaatschap van Tweede of Eerste Kamer. Vóór de derde dinsdag in september moesten beide senatoren één van beide functies opgeven, zo werd besloten.

Half augustus verzocht het bestuur van het CDA-vrouwenberaad kabinetsformateur Kremers en fractievoorzitter Van Agt om meer vrouwen kandidaat te stellen voor een minister- of staatssecretarisschap, aangezien er slechts één vrouwelijke kandidaat werd genoemd van het CDA.

Na afronding van de kabinetsformatie werd dr. G.J. Fleers door het CDA-partijbestuur aangewezen als nieuwe vice-voorzitter van het CDA. Hij volgde P.H. van Zeil op, die staatssecretaris werd voor Economische Zaken in het tweede kabinet-Van Agt.

Op 21 november kwam de partijraad van het CDA bijeen in Breda. Tijdens deze vergadering ging men akkoord met de eis door het partijbestuur gesteld aan CDA-Eerste Kamerlid R. van Oudenhoven om

zijn zetel ter beschikking te stellen, gezien het feit dat hij tevens burgemeester was.

Ten aanzien van mevrouw Van Soest-Jansbeken werd door de partijraad besloten de zaak nogmaals te bekijken. Gebleken was dat mevrouw Van Soest over een brief van een oud-KVP-voorzitter beschikte, waarin stond dat er geen bezwaar bestond tegen het verenigen van beide functies.

Over de regeringscoalitie merkte premier Van Agt op dat het weliswaar niet gemakkelijk was om vaarwel te zeggen aan de VVD met wie je vier jaar lang constructief had samengewerkt, maar dat de nieuwe coalitie in overeenstemming is met de uitspraak van het CDA-congres in februari. Het congres sprak zich toen uit voor een kabinet dat op een brede basis in het parlement kan steunen.

Wellicht onder de indruk van de anti-kernwapendemonstratie, die dezelfde dag in Amsterdam plaatsvond, merkte Van Agt op dat van het kabinet nieuwe initiatieven waren te verwachten met het oog op de komende onderhandelingen over wapenbeheersing tussen Amerika en Sovjet-Unie. De partijraad nam vrijwel unaniem een resolutie aan, waarin benadrukt werd dat vermindering van de bewapening moet worden bereikt via onderhandelingen.

CPN

In 1981 zette de met de val van partijleider Paul de Groot ingezette politieke vernieuwing binnen de CPN zich op een duidelijke wijze voort.

Op 16 februari presenteerde de CPN haar programma en kandidatenlijst voor de verkiezingen. Lijstaanvoerder werd Marcus Bakker, Joop Wolff werd tweede op de lijst en Ina Brouwer kwam op plaats drie.

De CPN hield in het verkiezingsprogramma voor de komende kabinetsperiode vast aan de handhaving van de koopkracht voor de lagere en middeninkomens. Verder werd gepleit voor een volledig herstel van de automatische prijscompensatie. Andere belangrijke punten

vormden de kernbewapening, het belang van anti-racisme, het tegengaan van de vreemdelingenhaat, de vrouwenstrijd en de gelijkwaardigheid van homofielen. Bij de presentatie van het programma verklaarde Marcus Bakker te streven naar een "nieuwe meerderheid" in het parlement, die een links kabinet zou kunnen opleveren. De CPN zou een progressief kabinet met de PvdA eventueel willen gedogen, maar wenste daarover wel te onderhandelen. Marcus Bakker uitte hiermee kritiek op uitlatingen van PvdA-voorzitter Max van den Berg, in een interview met het weekblad De Tijd, waarin deze zei dat de CPN bij een progressief kabinet slechts een gedoogrol zou kunnen spelen.

Een feit dat in het voorjaar van 1981 uitgebreid de pers haalde, was het terugroepen door het partijbestuur van haar vertegenwoordiger op het congres van de Tsjechoslowaakse communistische partij.

Aanleiding voor dit besluit was de wijze waarop de eerste secretaris van de Tsjechoslowaakse CP, Gustav Husak over de situatie in Polen sprak. Deze trok een vergelijking met de gebeurtenissen in Hongarije in 1956 en in Tsjecho-Slowakije in 1968 en speculeerde over de noodzaak van een interventie door het Warschaupact in Polen.

De CPN oordeelde dat er in Polen een politieke oplossing moet komen, aangedragen door de Polen zelf, zonder inmenging van buitenaf.

Op 13 juni, tijdens een partijbestuursvergadering, werd besloten de besturen van de vier andere progressieve partijen, PvdA, D'66, PPR en PSP, een open brief te sturen met het voorstel te komen tot "een platform van samenwerking en dialoog", waarop bovengenoemde partijen van gedachten kunnen wisselen over verdergaande samenwerking. Volgens de CPN was de tijd van verandering aangebroken: "er moet hoe dan ook worden gewerkt aan progressieve samenwerking met behoud van en respect voor de eigen identiteit van partijen en personen, maar met de wil gezamenlijk op te komen voor doelstellingen die de partijen

hebben", aldus het partijbestuur. Dit wees verder tijdens deze vergadering de houding van Moskou tegenover Polen "volstrekt af". Een houding, die later bij de machtsgreep in Polen van 13 december nog eens werd verscherpt. De CPN verklaarde toen deze machtsgreep van het leger 'volstrekt en ondubbelzinnig' af te wijzen en spaarde haar zusterpartij niet: de ingreep "onderstreept het bankroet van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij die de vernieuwingsdrang, zoals die door de bevolking en de vakbeweging tot uiting is gebracht, heeft geblokkeerd."

Op 7 november was het precies vijftientig jaar geleden dat Marcus Bakker zijn entree maakte in de Tweede Kamer. Van de 150 kamerleden is hij degene die het langst deel uit maakt van het Parlement. Ter gelegenheid van dit 25-jarig jubileum werd een receptie gehouden. Kamervoorzitter Dolman noemde deze drukbezochte receptie een "historische gebeurtenis", een erkenning van het feit dat de CPN een volwaardige parlamentsfractie is geworden. Hij verwees daarbij naar tijden waarin de CPN uit commissies voor defensie en buitenlandse zaken in de Tweede Kamer werd geweerd, en dat moties uit politieke overwegingen niet in behandeling werden genomen,

Op 23 december werd door de CPN het "Ontwerp-program van de CPN" gepresenteerd, welke het uit 1946 daterende partij-programma zal moeten vervangen. De inhoud van het concept-program betekent een ingrijpende vernieuwing en verandering voor de partij. De interne partij-democratie zal gereorganiseerd worden. Hierover wordt gesteld dat de veelzijdigheid van eigen opvattingen, inzichten en ervaringen waardevol zijn en een verrijking van de communistische beweging. "Dit houdt in het afwijzen van een verstarde leerstellige opvatting van het democratisch centralisme, die in de praktijk heeft geleid tot het afdwingen van een monolitische organisatievorm en tot monolitisch denken, tot de verstarring in leidingen en verstopping in ideeën - en theorievorming." Verder kiest de CPN in het programma voor een coalitie van progressieve krachten om fundamentele veranderingen

mogelijk te maken. "De idee van de coalitievorming omvat zowel de vereniging van de progressieve krachten buiten het parlement als in het parlement." In zijn toelichting op het ontwerp-programma schreef CPN-partijvoorzitter H. Hoekstra: "Het ontwerp-programma is in zijn opzet en naar inhoud volstrekt onorthodox. Er is geen voorbeeld voor geweest, er is ook geen voorbeeld voor te vinden, bij welk program van welke partij dan ook." Hij verwachtte dat het program door een buitengewoon congres in 1983 zal worden vastgesteld.

D'66

Sinds de 'renaissance' van D'66 in 1977 maakte deze partij een spectaculaire electorale groei door, die in 1981 een (voorlopig?) hoogtepunt bereikte met de enorme winst bij de Tweede Kamer-verkiezingen van 26 mei.

Eerder dat jaar werd op 20 en 21 februari door de algemene ledenvergadering van D'66 in Amersfoort het verkiezingsprogram vastgesteld. Kort tevoren had D'66-kamerlid Engwirda op verzoek van de partijleiding het ontwerp-programma laten doorrekenen door het ministerie van financiën. Hieruit bleek dat uitvoering van het verkiezingsprogramma extra overheidsuitgaven zou vergen van 6,2 miljard gulden. Engwirda stelde voor dit gat te dichten met extra bezuinigingen op o.a. de gezondheidszorg, de ambtenaren en defensie.

Bij de vaststelling van het verkiezingsprogramma 1981-1985 werd een amendement aangenomen, waarin uitgesproken werd dat de kerncentrales in Dodewaard en Borssele zo spoedig mogelijk, in elk geval voor het begin van de maatschappelijke discussie over kernenergie, moesten worden stilgelegd. In het program stond oorspronkelijk dat de twee centrales uiterlijk in 1985 moesten worden gesloten.

Het in december 1980 moeizaam bereikte compromis over de niet-plaatsing "onder de huidige omstandigheden" van de nieuwe middellange afstandsraketten, bleef ongewijzigd. Het voorstel

om nu al onder alle omstandigheden plaatsing af te wijzen, werd met grote meerderheid verworpen.

Een resolutie over de verkiezingsstrategie van het hoofdbestuur werd met grote meerderheid aangenomen. Aldus besloot de partij:

- "a. dat D'66 na de volgende verkiezingen zal streven naar het tot stand komen van een kabinet van PvdA, CDA, D'66 en als dit niet haalbaar blijkt, zal moeten worden nagegaan of een combinatie PvdA, VVD, D'66 mogelijk is;
- b. dat als geen van deze twee meerderheidscombinaties zou lukken, de vorming van een minderheidsregering moet worden overwogen, en dat op grond van programmavergelijking en in het verleden gebleken progressieve gezindheid, als eerste een minderheidskabinet PvdA-D'66 moet worden geprobeerd;
- c. dat, indien dit niet tot een kabinet leidt, er nader overleg over de te volgen koers plaats zal vinden tussen de Tweede Kamerfractie, het Hoofdbestuur en de Adviesraad, waarbij de hierboven uitgesloten combinaties niet ter discussie kunnen komen."

Tweede Kamerfractievoorzitter Jan Terlouw werd bij acclamatie gekozen tot lijsttrekker van D'66 bij de Kamerverkiezingen in mei '81.

Begin maart legde D'66 een eerste contact met de Britse sociaaldemocraten Owen en Jenkins, die uit de Labourpartij waren gestapt. D'66 kreeg een uitnodiging in Londen te komen praten over nadere betrekkingen onderling, na een verzoek dienaangaande van kamerlid Brinkhorst. Dit bezoek zou in oktober plaatsvinden. Tijdens dit bezoek werd gesproken over de mogelijkheid tot vorming van een nieuwe groepering in de Europese politiek. De besprekingen verliepen volgens alle partijen bemoedigend. De delegatie van D'66 bestond uit fractievoorzitter Brinkhorst, internationaal secretaris Pauline van Tets, Aad Nuis en Joris Backer.

De adviesraad van D'66 keurde op 21 maart de financiering van het verkiezingsprogramma goed. De volgende bezuinigingen werden

hierbij voorgesteld: één miljard extra bezuiniging op de ambtenaren, 625 miljoen op defensie, 1,2 miljard op de gezondheidszorg en 2,4 miljard op de woningbouw. Verder verwachtte D'66 dat het aardgas 2 miljard extra zou kunnen opbrengen.

Op 25 april opende D'66 in Den Bosch de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen. In zijn toespraak maakte lijststaanvoerder Jan Terlouw nog eens duidelijk waarom D'66 niets voelt voor een links kabinet na de verkiezingen. "Daarin zou de PvdA de absolute meerderheid hebben en wij zouden ons constant suf moeten vechten om leuke dingen voor de mensen tegen te houden die op het ogenblik nu eenmaal niet kunnen" aldus Terlouw.

Na de verkiezingen op 20 juni, kwam de adviesraad van D'66 bijeen. Tijdens deze vergadering werd fractievoorzitter Terlouw vrij spel gegeven bij de onderhandelingen over de vorming van een nieuw kabinet. Terlouw noemde een kabinet van CDA en VVD dat steunt op de kleine rechtse partijen, "onaanvaardbaar". Enkele adviesraadsleden waarschuwden voor pogingen om D'66 te strikken voor een kabinet met CDA en VVD.

De adviesraadsvergaderingen van 25 juli en van 29 augustus deden eveneens uitspraken over de formatieonderhandelingen. De adviesraad van 25 juli sprak in een motie uit, dat alsnog een aanvaardbare taakafbakening moest worden bereikt tussen de beoogde minister van Sociale Zaken (Den Uyl) en die van Economische Zaken (Terlouw).

Een motie, gericht tegen Van Agt als toekomstig premier in een kabinet van CDA, PvdA en D'66 werd op de adviesraad van 29 augustus met ruime meerderheid verworpen. De adviesraad sprak wel uit dat het CDA een kandidaat-premier naar voren diende te schuiven, die het vertrouwen van PvdA, D'66 en CDA genoot. Als het CDA daartoe niet in staat was, dan zou die kandidaat uit PvdA of zelfs uit D'66 moeten komen.

Op 13 en 14 november hield D'66 haar najaarscongres in Amersfoort. Tweede Kamerfractievoorzitter van D'66, Brinkhorst, stelde hier in zijn congresrede vast dat de plaats van D'66 in

het politieke veld "links van het midden" is. Hij zette zich hiermee af tegen de suggestie dat D'66 een vage middenpartij zou zijn. Het congres besloot met een grote meerderheid tot "massale deelname" van de partij aan de anti-kernwapen-demonstratie in Amsterdam op 21 november. D'66 zou mee gaan demonstreren op de hoofdleuze van de betoging: "geen nieuwe kernwapens in Europa, niet in Nederland, noch in enig ander land." De andere twee leuzen van de demonstratie (zie kernwapenparagraaf, blz. 255), lagen veel onduidelijker bij het congres. Met name Brinkhorst zei sterk gekant te zijn tegen intrekking van het dubbelbesluit, dat de NAVO-ministers twee jaar daarvoor hadden genomen.

Tijdens het congres werd als nieuwe partijvoorzitter gekozen Van Berkom. Hij volgde hiermee Zeevalking op die minister van Verkeer en Waterstaat was geworden in het tweede kabinet-Van Agt. Van Berkom won het in twee stemmingsronden van waarnemend voorzitter Spigt, die al een half jaar als plaatsvervangend voorzitter was opgetreden. Van Berkom was van 1970 tot en met 1973 vice-voorzitter van de partij.

Ex-voorzitter Zeevalking pleitte in zijn afscheidsrede voor meerderheidscolleges in gemeenten en Provinciale Staten in plaats van afspiegelingscolleges. Zijn opvolger, Van Berkom, verklaarde na diens verkiezing juist voorstander te zijn van afspiegelingscolleges.

Minister van Economische Zaken, Jan Terlouw, ontkende in een toespraak tot het congres dat er sprake was van ruzie met zijn collega van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Den Uyl. Terlouw verklaarde ondanks de meningsverschillen die er wel waren over o.a. de aanpak van de werkloosheid, liever met de PvdA dan met de VVD te maken te hebben. "Ik ga liever uit wandelen met iemand die soms verdwaalt dan dat ik verkeer met iemand die altijd thuis blijft" aldus Terlouw. Hij zei er wel bij dat het voor de PvdA nog wat moeilijk is te accepteren dat D'66 een grote partij is geworden.

DS'70

Voor DS'70 heeft het jaar 1981, waarin ze bij de Tweede Kamerverkiezingen haar enige kamerzetel kwijt raakte, de vraag opgeleverd: "Wat nu?"

Aan deze verkiezingen ging op 31 januari een verkiezingscongres vooraf in Arnhem, waar de definitieve tekst werd vastgesteld van het DS'70-programma voor de jaren 1981-1984, "Morgen is nu". In dit program werd de inflatiebestrijding centraal gesteld. Het congres besloot dat, gezien de ongezonde economische toestand, een geleide loonpolitiek absoluut noodzakelijk was.

Het Tweede Kamerlid Ruud Nijhof werd gekozen tot lijsttrekker voor de komende verkiezingen. In een toespraak tot het congres pleitte hij voor een eigen Europese kernmacht onder leiding van Frankrijk. "Frankrijk zou primair leiding moeten geven aan het proces van verzelfstandiging van West-Europa, gedragen door een geloofwaardige nucleaire afschrikking in het ook in de toekomst door de USSR en de VS gedomineerde veiligheidssysteem. Geloofwaardig door de zekerheid dat de Franse politieke en militaire leiding niet zal aarzelen tot het geven van MAD-antwoord in het geval van een Russische territoriale oorlogsdad op het Westeuropese continent. Het is langs deze weg dat wij, mede in antwoord op de IKV/PvdA denk-, beter wenklijn, een meer realistische en zeker meer verantwoordelijke bijdrage willen leveren aan de nationale discussie over het veiligheidsvraagstuk, in de wetenschap overigens dat dit ons zowel door extreem links als rechts niet in dank zal worden afgenomen", aldus Nijhof. Het congres verwierp een voorstel om invoering van de neutronenbom opnieuw te overwegen. Invoering van de neutronenbom was al eerder door DS'70 afgewezen.

Na de verkiezingen kwam op 13 juni het partijkader van DS'70 in Ede bijeen om met het hoofdbestuur over de politieke toekomst van DS'70 te spreken. Alle aanwezigen spraken zich uit tegen onmiddellijke opheffing van hun partij. Besloten werd een

onafhankelijke commissie in te stellen, die een advies moest voorbereiden over de toekomst van DS'70. Op een later te houden congres zou een definitieve beslissing genomen worden.

Dit congres werd uiteindelijk gehouden op 19 december, eveneens in Ede. Tevoren had het hoofdbestuur de partijleden per brief geadviseerd de partij niet op te heffen. Dit, in tegenstelling tot het advies van de commissie, waarvan de kern luidde: Opheffing van DS'70 in haar huidige vorm en samenstelling. Maar er moest dan wel iets voor in de plaats komen en gedacht werd aan een centrum voor sociale democratie.

De congresafgevaardigden besloten in Ede, dat de partij niet opgeheven zou worden. Geprobeerd zou worden binnen een jaar het budget en het ledental te verdubbelen. Na dat jaar wordt dan opnieuw bekeken of het zin heeft om als politieke partij te blijven bestaan. Het congres liet de partij-afdelingen vrij om in het voorjaar 1982 deel te nemen aan de verkiezingen voor gemeenteraad en Provinciale Staten.

GPV

Bij de start van de verkiezingscampagne op 8 april presenteerde het GPV de bijstelling van het eigen werkgelegenheidsplan. In dit plan wilde de partij komen tot een extra loonmatiging van 3,75 procent om de werkloosheid in vier jaar te beperken tot het niveau van rond de 300.000 in 1985.

Ook sprak het GPV bij deze gelegenheid uit dat Nederland in december positief zou moeten besluiten over de modernisering van de NAVO-atoomraketten.

Vrede en veiligheid was één der drie hoofdpunten waarop door het GPV de verkiezingscampagne werd gevoerd. De andere waren de positie van huwelijk en gezin als hoeksteen van de samenleving en het sociaal-economische "nationale herstel- en ontwikkelingsplan."

Op 2 mei hield het GPV de Algemene Vergadering te Arnhem. GPV-lijsttrekker G.J. Schutte vergeleek in een redevoering het

kabinet-Den Uyl met het kabinet-Van Agt. "Het kabinet-Van Agt heeft op onderdelen een beter beleid gevoerd. De vrijheid van onderwijs was bij dit kabinet in betere - zij het niet in veilige - handen. Onze verdediging kreeg een hogere waardering dan onder het kabinet-Den Uyl, maar met name de hele en halve atoompacifisten in de CDA-fractie liepen de verantwoordelijke bewindslieden voortdurend voor de voeten. Maar het totaalbeeld dat het beleid van het kabinet-Van Agt te zien geeft, is er toch één van diepe teleurstelling. Het is het kabinet geworden van de principiële neutralisten." Hierbij doelde hij op het gebrek aan evangelische inspiratie. Hij verweet bijv. minister-president Van Agt in de zaak van de slotbede in de troonrede een essentieel onderscheid te maken tussen Van Agt als CDA'er en de premier, die naar dezelfde naam luistert. "Hiervoor kunnen we geen enkel begrip opbrengen. Deze houding ontkracht de christelijke politiek in ons land."

Op 26 september werd te Zwolle een buitengewone Algemene Vergadering gehouden, met op de agenda voorstellen inzake lijstineenschuiving (met SGP of RPF).

Binnen het GPV was men hierover zeer verdeeld. Uiteindelijk werd besloten dat een gemeenschappelijke kandidatenlijst met andere partijen aanvaardbaar is (deze beslissing viel met 101 stemmen vóór en 99 stemmen tegen). GPV-kamerlid G.J. Schutte was het niet eens met een ineenschuiving van de lijst met die van RPF en SGP. Ook de Generale Verbondsraad had de lijstineenschuiving ten zeerste ontraden. Verbondsraads' voorzitter J. van der Jagt deed in zijn slotwoord een beroep op de afgevaardigden niet verbitterd jegens elkaar te zijn en met elkaar verder te werken.

PPR

Met name de tweede helft van het jaar 1981 zorgde voor de nodige onrust binnen de partijgelederen van de PPR. Aanleiding

hiervoor was de vraag welke politieke koers de partij de komende jaren zou gaan voeren. De eerste maanden stonden daarentegen helemaal in het teken van de Tweede Kamerverkiezingen. Op 11 april hield de PPR haar voorjaarscongres in Amsterdam. Hoofdpunten op de agenda waren naast twee thema-discussies, een speech van Cees Schelling over de nota basisinkomen van de voedingsbond FNV, de presentatie van het Scenarioplan (plan over de herziening van economie en inkomens) en redevoeringen van lijsttrekker Ria Beckers en campagneleider Leo Jansen. Het congres opende met een toespraak van Ria Beckers, waarin zij waarschuwde dat de zwakkeren in de samenleving nooit de dupe mogen worden van de economische malaise. Verder uitte ze forse kritiek op de PvdA, maar ook op D'66. Ze verweet deze partijen een "angstig terugwijken naar het veilige midden terwijl de kans op een progressieve meerderheid en een ander beleid juist groeit."

Een motie, waarin men het stemgedrag van de PPR-Eerste Kamerfractie omtrent de wet Twee-Fasenstructuur op de Universiteiten afkeurde, werd aangenomen. De Eerste Kamerfractie had nl. vóór de Twee-Fasenwet gestemd, dit i.t.t. partijuitspraken, gedaan op het najaarscongres van 1980.

Ten aanzien van de lijstverbinding met de PvdA was een motie ingediend met het verzoek aan het congres af te zien van deze lijstverbinding, gezien de diverse uitspraken van het kort daarvoor gehouden PvdA-congres. Deze motie werd verworpen. Een andere motie, waarin de lijstverbinding beschouwd werd als een louter technische zaak, slechts gericht op het voorkomen dat partijen ter rechterzijde van de PvdA meer kans krijgen op een restzetel, werd met grote meerderheid aangenomen.

De week van 16 tot en met 23 mei was door de PPR uitgeroepen als anti-kernwapenweek. De akties waren geconcentreerd rond de ingang van de vliegbasis Soesterberg. Op 23 mei vond een korte slotmanifestatie plaats met muziek en sprekers. Deze slotmanifestatie gold tevens als afsluiting van de verkiezingscampagne.

Na de verkiezingen verscheen in de eerste helft van juni een nummer van Tijd en Taak (tijdschrift over Evangelie en Socialisme) over de verkiezingen, met een artikel van Erik Jurgens, waarin hij het betreunde dat de progressieve samenwerking tussen D'66, PvdA en PPR sinds 1972 bergafwaarts was gegaan. Hij betreunde het eveneens dat het de PPR niet was gelukt aantrekkingskracht uit te oefenen op het electoraat van de confessionelen. In aansluiting hierop kwam in augustus een groep "verontruste" PPR-leden bij elkaar in de Godebald-zaal in Utrecht, om te praten over een koerswijziging van de PPR, waardoor de partij weer aantrekkelijk zou worden voor kiezers uit het politieke, confessionele midden. Consequentie hiervan zou zijn dat de PPR zich meer zou gaan richten op de Partij van de Arbeid en D'66, en meer afstand moest nemen van PSP en CPN.

Leden van deze zogenaamde Godebaldgroep waren o.a. Erik Jurgens, Michel van Hulten, Wouter van Dam, Maurits Henkemans en Ad Melkert.

Gedurende dezelfde periode werkte het partijbestuur aan een voorstel over de politieke koers van de partij. De neerslag hiervan werd in een notitie "Bestuursbeleid 1982" begin oktober gepubliceerd. Hierin stond o.a. dat de PPR de politieke lijn van de afgelopen jaren consequent wil voortzetten. Ze blijft streven naar een progressieve meerderheid en wil daartoe contacten onderhouden met alle progressieve partijen (PvdA, PSP, CPN, D'66, EVP).

Op het najaarscongres van 20 en 21 november in Amersfoort werd deze beleidsnotitie besproken. Middels amendementen op de beleidspunten trachtte de Godebaldgroep de voorstellen van het partijbestuur in andere richting om te buigen. Dus: richten op kiezers links van en uit het politieke centrum, streven naar een hernieuwde, aan regels gebonden, progressieve samenwerking met allereerst de PvdA, welke kan worden uitgebouwd naar D'66, EVP en gelijkgezinden, die nu nog tot het politieke centrum behoren. Ter inleiding op het agendapunt "beleidsnotitie '82" hield PPR-voorzitter Herman Verbeek een korte redevoering.

Enkele citaten hieruit: "De beleidsnotitie kiest voor alle progressieve partijen. Niet òf voor D'66 en PvdA, òf voor PSP en CPN. De beleidsnotitie wordt verkeerd verstaan als er in wordt gelezen, dat de PPR kiest voor klein-links. De PPR heeft maar één oogmerk: de brede progressieve samenwerking, in en buiten het parlement, helpen opbouwen."

Na discussie werd de beleidsnota in stemming gebracht. De uitslag was overduidelijk: 720 PPR'ers kozen voor de beleidsnotitie van het partijbestuur, terwijl 79 PPR'ers voor de Godebaldgedachte kozen. Gevolg hiervan was dat een aantal Godebalders die zich kandidaat gesteld hadden voor partijbestuursposten, zich terugtrokken (waaronder ook Michel van Hulten voor het voorzitterschap). Als opvolger van Herman Verbeek werd Wim de Boer als partijvoorzitter gekozen. Wim de Boer was sinds januari reeds vice-voorzitter. Op de tweede dag van het congres werd een stuk over buitenparlementaire aktie besproken, waarbij het congres tien uitgangspunten vaststelde. PPR-voorzitter Wim de Boer sloot het congres af met zijn eerste toespraak als partijvoorzitter. Ten aanzien van de Godebaldgroep merkte hij op: "Ik hecht er aan om heel uitdrukkelijk te zeggen hoe ik respecteer en begrijp dat mensen in de harde werkelijkheid tot een andere opstelling komen. We hopen dat ze mee blijven werken want bij wat we te doen hebben zijn alle krachten nodig."

Op 16 december echter kwam de Godebaldgroep weer bijeen, waarbij een gedeelte van de groep, waaronder Michel van Hulten, voormalig staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, besloot het PPR-lidmaatschap op te zeggen. Binnen enkele maanden wilde de groep beslissen op welke manier de leden politiek actief zouden blijven.

PSP

Voor de PSP betekende 1981 o.m. winst van zetels in de Tweede Kamer. Ook na de verkiezingen bleef de PSP stijgen volgens de

opiniepeilingen.

Op 31 januari congresseerde de PSP in Den Bosch. Tijdens dit congres werd het landelijk deel van de lijst vastgesteld voor de komende Tweede Kamerverkiezingen. Als lijsttrekker werd gekozen Fred van der Spek. Aan zijn verkiezing ging een korte discussie vooraf over hoe volgens Van der Spek de houding van de PSP moet zijn ten opzichte van een linkse regering. Hij verklaarde: "Ten eerste moet een partij, die aan de verkiezingen meedoet en daarbij zetels verwerft, altijd ingaan op een uitnodiging van een andere partij. Maar de PSP staat natuurlijk altijd voor algehele socialisatie en totale ontwapening. Als we ons daar niet aan houden, plegen we kiezersbedrog..."

Tijdens haar congres in november 1980 in Leeuwarden had de PSP zich immers uitgesproken voor deelneming aan een kabinet van PvdA, D'66, CPN en PPR mits het streeft naar "socialisatie van de voornaamste produktiemiddelen", ontwapening en uit-treden uit de NAVO. In zijn toespraak tot het congres van januari '81 bekritiseerde Van der Spek het idee van de PvdA om eenzijdig kernwapentaken af te stoten en toch in de NAVO te blijven. "Het betekent dat het afstoten niet doorgaat wanneer andere Westeuropese NAVO-landen deze taken niet overnemen..." Afzonderlijke vermelding kreeg in zijn toespraak de vrouwenstrijd: "Al vormen zij geen minderheid, integendeel, ook zij zijn slachtoffer van eeuwenoude, op de vermeende superioriteit van de man gebaseerde onderdrukking..."

Naast het vaststellen van de kandidatenlijst nam het congres ook een standpunt in over het aangaan van een lijstverbinding bij de verkiezingen. Dit luidde: De PSP zal in de eerste plaats streven naar een combinatie van PPR, CPN en PSP en daarna een CPN-PSP combinatie. Mocht de CPN dit niet willen dan zal als laatste mogelijkheid een lijstverbinding van PvdA, PPR en PSP overblijven.

Op een persconferentie bij de start van de verkiezingscampagne van de PSP op 8 april verklaarde lijsttrekker Fred van der Spek dat bij de vorming van een links kabinet de CPN ook betrokken

zou moeten worden bij de formatiebesprekingen. Hij noemde het onaanvaardbaar dat de PvdA de CPN als volwaardige partner afwijst en tegelijk vraagt dat de CPN een mogelijk links kabinet gedooft. Ten aanzien van D'66 verklaarde Van der Spek niet zoveel vertrouwen te hebben in de werkelijk maatschappij-vernieuwende politiek van D'66.

De campagne zou gevoerd gaan worden met een verkiezingsprogramma, dat zich met name richtte op socialisering van de economie, inkomensnivellering, werkgelegenheid voor alle groepen uit de samenleving, ontwapening en anti-miliraristische politiek en oplossing van de woningnood.

Half april ontstond er enige opschudding binnen en buiten de PSP over uitlatingen inzake de kerntaken die kamer-kandidaat Bram van der Lek voor de VPRO-radio gedaan zou hebben in een discussie met PvdA-voorzitter Max van den Berg. De Volkskrant van 15 april citeerde Van der Lek als volgt: "Over één à twee kerntaken is te praten. Dat zal wel moeten." Van der Lek verklaarde hierop "Dat antwoord 'dat zal wel moeten' sloeg niet op die kerntaken maar op Van den Bergs' eerder gestelde vragen naar bereidheid van de PSP om met de PvdA na de verkiezingen te praten. Iedereen die de PSP enigszins kent kan ook begrijpen dat een dergelijke uitspraak namens de PSP nooit gedaan kan worden. Als ik dit wel gezegd zou hebben zou ik onmiddellijk geroyeerd moeten worden. De PSP is voor volledige eenzijdige bewapening, uittreden uit de NAVO en een actieve vredespolitiek gericht op alle landen in de wereld."

Na de verkiezingen, waarbij drie zetels behaald werden, hield de PSP op 31 oktober haar najaarscongres in Amsterdam. Op de agenda stonden voornamelijk punten van huishoudelijke aard. Bij het punt verkiezing partijbestuur werd Bram van der Lek gekozen tot nieuwe voorzitter. Hij volgde Lambert Meertens op, die zes jaar lang het voorzitterschap bekleed had. Vlak na zijn verkiezing hield Van der Lek een redevoering, waarin hij o.a. inging op de anti-kernwapendemonstratie van 21 november in Amsterdam. "De demonstratie richt zich natuurlijk

tegen kernwapens in West en Oost. Maar dat mag niet worden uitgelegd op de oppervlakkige manier zoals de heer Van der Stoel van de PvdA dat deed. Zo van: daar kunnen we wel aan meedoen, want wij zijn ook tegen kernwapens in West en in Oost." Van der Lek riep desondanks de fractie van de PvdA op onder geen enkele voorwaarde in te stemmen met de plaatsing van nieuwe kernwapens op Nederlands grondgebied.

Begin december heeft het partijbestuur van de PSP de andere politieke partijen in Nederland, "in het bijzonder PvdA, D'66, PPR en CPN", opgeroepen deel te nemen aan een nog op te richten comité "Spanje niet in de NAVO". Dit nadat minister Van der Stoel, tegen de wens van diens eigen partij in, had ingestemd met de toetreding van Spanje.

PvdA

De PvdA kreeg, zoals we gezien hebben, in het jaar 1981 van alle politieke partijen verreweg de meeste aandacht in de pers. De eerste twee maanden trok met name de kernwapenkwestie veel publiciteit. Lijsttrekker Den Uyl had te kennen gegeven zich als lijsttrekker van zijn partij terug te trekken indien het verkiezingscongres eind februari zou besluiten alle Nederlandse kerntaken af te willen stoten. Naar aanleiding hiervan verklaarde partijbestuurslid Bart Tromp tijdens een spreekbeurt in Brabant dat het partijbestuur Den Uyl in deze kwestie hoorde te volgen door ook af te treden bij een dergelijk congresbesluit. Partijvoorzitter Max van den Berg verklaarde dientengevolge dat het partijbestuur zich zou beraden op zijn positie, indien het congres het compromis inzake de kernbewapening niet zou aanvaarden. Hij noemde de uitlatingen van Tromp onnodig en onjuist, gezien de machtsfactoren die hiermee in het spel gebracht werden. Wel zei Van den Berg namens het partijbestuur achter Den Uyl te staan. Een minderheid binnen het partijbestuur, Sonja van der Gaast, Piet Reckman en Felix

Rottenberg, die radicaal alle atoombtaken wilde afstoten, veranderde van opstelling door te aanvaarden dat in de komende kabinetsperiode niet alle kerntaken zouden worden afgestoten. Wel wilden ze vastgelegd zien dat in de kabinetsperiode 1985-1989 de overblijvende kerntaken zouden verdwijnen.

Op een gewestelijke PvdA-vergadering in Rotterdam eind januari betoogde lijsttrekker Den Uyl dat de PvdA in haar verkiezingsprogramma het economisch groeicijfer niet zou bijstellen, ondanks de vergroting van de economische crisis. De PvdA bleef voor de komende kabinetsperiode vasthouden aan een gemiddelde jaarlijkse economische groeinorm van 2,25 procent. Den Uyl bekritiseerde het CDA, dat de groeinorm wel verlaagd had van 2,5 tot 1,75 procent.

Op 14 februari vond een oprichtingsbijeenkomst plaats van een protestantse werkgemeenschap binnen de PvdA. De werkgemeenschap wilde zich gaan bezighouden met bezinning op de relatie tussen geloof en politiek en met studie van het socialisme.

Half februari zorgde een uitspraak van PvdA-Tweede Kamerlid Jaap van der Doef over de sociale uitkeringen voor beroering binnen de partijgeleerden. Van der Doef verklaarde dat er bij het verstrekken van werkloosheids- en andere sociale uitkeringen rekening gehouden moest worden met het totale inkomen van de economische leefgemeenschap, waarvan de uitkering-trekker deel uitmaakt. Vanuit de Rooie Vrouwen in de PvdA kwam hiertegen veel protest. Ook het partijbestuur was het niet eens met Van der Doef en stelde dat de partij uit moet gaan van het individuele recht van iedere burger op een zelfstandige sociale uitkering.

Op 26, 27 en 28 februari congresseerde de PvdA in Amsterdam over het ontwerp-verkiezingsprogramma. Ten aanzien van het omstreden punt van de kernwapens werd besloten: 1. geen invoering van nieuwe nucleaire taken; 2. geen stationering op Nederlands grondgebied van de door de NAVO aan Nederland toebedachte nieuwe middellange afstandssystemen (kruisraket en

Pershing II); 3. afstoting van de in Nederlandse strijdkrachten opgenomen nucleaire wapens voor de korte afstand; 4. onmiddellijk openen van overleg inzake het verminderen van de door Nederland te verrichten nucleaire taken tot één hooguit twee. De afstoting van vier à vijf kerntaken diende binnen vier jaar uitgevoerd te worden. Hierdoor handhaafde Den Uyl zijn kandidatuur voor het lijsttrekkerschap.

Ten aanzien van abortus werd vastgesteld dat een nieuwe abortuswetgeving niet als strijdpunt zou worden opgenomen bij de formatieonderhandelingen, hetgeen verontwaardiging opriep bij de Rooie Vrouwen. Volgens Pijkel Schröder, landelijke contactvrouw, miskende het congres daarmee de grote emotionele betrokkenheid van progressieve vrouwen bij de abortuskwestie.

Handhaving van de koopkrachtgarantie voor de minima, ook vastgesteld door het congres, leverde problemen op bij het partijbestuur en de fractie. Op de laatste dag van het congres deelde het partijbestuur mee dat dit punt zich moeilijk liet rijmen met het financiële schema van het verkiezingsprogramma. Het congres ging uiteindelijk akkoord met een vertaling van het genomen besluit over de koopkrachtgarantie in een "harde randvoorwaarde".

Enige spanning gaf nog de vraag welke regeringscombinatie na de verkiezingen voor de PvdA de voorkeur had. Na een schriftelijke stemming was de uitslag dat PPR en PSP uitgenodigd zouden worden deel te nemen aan een links meerderheidskabinet, zonder echter de CPN. Een D'66-CDA-PvdA-combinatie werd evenwel niet uitgesloten, maar was tweede keus.

Het congres werd afgesloten met een rede van de lijsttrekker van de PvdA, J. den Uyl. Hij ageerde tegen het ontbreken van beleid bij het huidige kabinet. "Wij zijn niet weerloos. Wij zijn niet machteloos. Werkloosheid kan niet op slag opgeheven, ze kan wel wezenlijk worden teruggedrongen," aldus Den Uyl.

Op 14 maart belegden de Rooie Vrouwen een bijeenkomst om zich

te beraden over de voor hen teleurstellende besluitvorming op het congres rondom abortus, kernwapens en de sociale zekerheid. Ze besloten de PvdA bij de komende verkiezingen wèl te steunen. Er kwam een oproep om vooral op vrouwelijke PvdA-kandidaten te stemmen. Verder spraken de Rooie Vrouwen zich uit zich te zullen blijven inzetten voor een betere abortuswetgeving en voor verdere gelijkberechtiging van de vrouw in de samenleving.

Op 23 april, vlak voor de verkiezingen, publiceerde de PvdA het eerste van een reeks zgn. "eerstejaarsprogramma's" voor een nieuw kabinet. Hierin werd o.a. voorgesteld om in een nieuw kabinet zogenaamde projectministers aan te wijzen, die zouden worden belast met hoofdzaken van beleid, die over verschillende departementen lopen. Met de aanwijzing van deze "zware" ministers zou zo de besluitvorming versneld kunnen worden. Dit eerstejaarsprogram kon worden gezien als inbreng van de PvdA bij de komende kabinetsformatie. Kort daarna publiceerde de partij een "eerstejaarsprogramma Buitenland". Eén van de doelstellingen hieruit luidde dat indien de PvdA aan een volgend kabinet zou deelnemen, er binnen een half jaar na zijn ontstaan een nieuwe defensienota moest komen met voorstellen tot bezuinigingen op korte en lange termijn. Ook werd in dit program gesteld dat een volgend kabinet waarin de PvdA vertegenwoordigd zou zijn niet zal instemmen met plaatsing van kruisvluchtraketten op Nederlands grondgebied maar ook dat Nederland "geen verantwoording wil nemen voor het moderniseringsbesluit inzake dergelijke nucleaire middellange afstandswapens van december 1979."

Op 21 mei presenteerde de PvdA het "Eerste jaar-programma sociaal-economisch beleid", ook bedoeld als inbreng bij de kabinetsformatie. Al in het eerste jaar van de nieuwe kabinetsperiode zou de Partij van de Arbeid volgens dit program willen starten met een gericht werkgelegenheidsbeleid. Arbeidstijdverkorting en deeltijdarbeid werden genoemd als mogelijkheden om de komende vier jaar 175.000 extra banen te scheppen. Eén van de opstellers

van het programma, Van den Doel, zei in het VARA-programma "Achter het Nieuws" dat er ook enigszins getornd zou moeten worden aan de koopkracht van de minima, in ruil voor arbeidstijdverkorting. De minima zouden dan wellicht drie procent aan koopkracht moeten inboeten. De opstellers van het Eerste jaarprogramma kozen op dit punt voor de volgende formulering: "Realisering van 'Weerwerk' op het punt van economische groei en werkgelegenheid kan het mogelijk maken, dat in de komende regeerperiode de koopkracht van de minima wordt gehandhaafd, behoudens inkomensoffers als gevolg van arbeidstijdverkorting." Volgens Van den Doel onderschreef Den Uyl deze tekst. CDA-lijsttrekker Van Agt zei op een verkiezingsbijeenkomst in Nijmegen dat de PvdA-leider handhaving van de minima "onder druk van zijn economen" zou hebben laten vallen. Den Uyl zelf en ook partijvoorzitter Van den Berg beweerden echter dat de PvdA in het eerstejaarsprogramma blijft vasthouden aan de uitspraak van het februari-congres dat de minima er de komende vier jaar niet op achter uit mogen gaan.

Nog geen week na de teleurstellende Tweede Kamerverkiezingen richtten leden van de PvdA in Odijk de Werkgroep Socialistische Politiek (WESP) op. Het doel van de werkgroep was om de congresbesluiten en strijdpunten van de PvdA te bewaken. In een manifest, ondertekend door ongeveer tachtig PvdA-leden, schreef de werkgroep dat het bewaken van congresbesluiten en strijdpunten nodig is, vanwege de druk die Den Uyl op het verkiezingscongres uitoefende. Tot de ondertekenaars behoorden o.a.

P. Reckman en S. van der Gaast, beiden leden van het partijbestuur. Fractieleider Den Uyl en fractievoorzitter Van den Berg noemden de werkgroep overbodig omdat de strijdpunten al bewaakt zouden worden door het PvdA-bestuur en de Tweede Kamerfractie. Volgens Van den Berg zou over de strijdpunten onderhandeld moeten worden, mede gezien de forse nederlaag van negen zetels die de PvdA in de verkiezingen had geleden. Het partijbestuur besloot een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van deze nederlaag. Dit voorstel werd gedaan in een bestuurs-

notitie voor de Partijraad op 13 juni. De Partijraad wenste hieraan toe te voegen dat er een representatief onderzoek ingesteld zou worden onder leden die actief zijn geweest in de verkiezingscampagne. Verder gaf deze Partijraad zijn fiat aan de fractie om zo spoedig mogelijk een kabinet van CDA, PvdA en D'66 tot stand te brengen. Ten aanzien van het premierschap werd geen uitspraak gedaan. Een motie, waarin vastgesteld werd dat de PPR een rol zou moeten kunnen spelen bij de formatieonderhandelingen, werd aangenomen. Wel verklaarde voorzitter Van den Berg dat zo'n mogelijkheid voorlopig nog niet in zicht was. Aan het begin van de Partijraad had Van den Berg scherpe kritiek geuit op de WESP en deze gevraagd zich tijdens de formatie verder niet te roeren in het openbaar. Tijdens de Partijraad liet de werkgroep dan ook niets van zich horen. In zijn toespraak op deze 13e juni benadrukte Den Uyl het verlies van drie zetels van CDA en VVD, waardoor deze regeringscoalitie zijn meerderheid kwijt was: "Het verdwijnen van die meerderheid is een kleine maar politiek belangrijke verschuiving", en ook die moet worden gevolgd, "want anders pleegt men kiezersbedrog", aldus Den Uyl.

Een oproep (namens het partijbestuur) van M. van den Berg aan partijgenoten om deel te nemen aan de actie "Dodewaard gaat dicht", (in het PvdA-blad Voorwaarts van 25 augustus) wekte veel consternatie binnen en buiten de partij. Deze oproep luidde letterlijk: "De Partij van de Arbeid staat achter het doel "Dodewaard moet dicht" en zal dat ook door middel van een verklaring duidelijk maken. Wij kiezen daarbij uitdrukkelijk voor een open en positieve benadering en hopen dat er véél partijgenoten ons daarin zullen steunen door aan activiteiten deel te nemen." Aangezien de akties rond Dodewaard een blokkade inhielden in de week van 19 tot en met 26 september, kwamen er veel protesten, o.a. van demissionair minister Wiegel van Binnenlandse Zaken. Den Uyl had zich eerder openlijk uitgesproken tegen een blokkade van de centrale, met als argument dat besluitvorming over de kernenergie in het parlement moet

plaatsvinden en niet met geweld mag worden afgedwongen. "Op die lijn moet de PvdA blijven zitten", aldus Wiegel. Ook burgemeester Goldberg van Dodewaard verweet de PvdA dat zij met deze oproep aanzette tot illegale akties. Den Uyl liet weten dat hij de oproep in Voorwaarts betreurde. In een reactie op deze uitlatingen verklaarde M. van den Berg dat zijn partij er van uitging dat de middelen die tijdens de aktieweek zouden worden aangewend van volstrekt vreedzame aard zouden zijn. "Partijen die aan de demonstratie deelnemen zullen er juist toe bijdragen dat de blokkade uitsluitend een demonstratief, symbolisch karakter heeft en vreedzaam verloopt", aldus Van den Berg. Den Uyl was het met deze verklaring eens, waarmee een interne partijtwist weer was bezworen. Het partijbestuur verklaarde dat de opvatting van de partij niet goed was weergegeven. Men stelde dat het doel "Dodewaard moet dicht" in algemene zin wel werd ondersteund, maar dat er geen verantwoordelijkheid werd genomen voor blokkade-akties. (Ruim een week later verklaarde de nieuwe PvdA-minister Ed van Thijn van Binnenlandse Zaken tegen een effectieve blokkade van de kerncentrale bij Dodewaard te zijn.)

Op 9 september hield de PvdA een buitengewoon congres in verband met de kabinetsformatie. Van het congres werd gevraagd een beslissend oordeel uit te spreken over het totaal-resultaat van de kabinetsformatie. Op het verkiezingscongres van februari was besloten dat na afronding van de formatieonderhandelingen een extra congres haar ja-woord moest verlenen aan het bereikte akkoord. Met slechts enkele stemmen tegen stemde het congres in met het nieuwe kabinet van CDA, PvdA en D'66. Wel werd er veel kritiek geuit op het gemaakte regeerakkoord aangezien slechts een deel van de PvdA-strijdpunten hierin was opgenomen. Ten aanzien van de kernwapens werd een motie aangenomen, waarin het congres uitsprak dat de PvdA haar steun aan het kabinet zal intrekken en de PvdA-ministers hun zetels ter beschikking zullen stellen, indien het kabinet zou besluiten tot plaatsing

van de nieuwe middellange-afstandsraketten.

Opvallend tijdens het congres was het applaus dat een congresafgevaardigde kreeg, die opperde de volgende keer maar eens wat met de VVD te proberen.

Van den Berg en Den Uyl hielden het congres voor dat er weliswaar concessies zijn gedaan in de onderhandelingen met CDA en D'66, maar dat toch de grondslag was gelegd voor een ander beleid.

Op 14 september werd door het partijbestuur een rapport gepubliceerd over de verhouding tussen PvdA en CPN. Het PvdA-congres van april 1979 had nl. de opdracht aan het bestuur meegegeven na te gaan "welke veranderingen zich bij de CPN voltrekken en of deze van zodanige aard zijn dat steun van de CPN voor een progressief kabinet kan worden verkregen." De conclusies uit het rapport waren dat de PvdA mogelijkheden ziet voor samenwerking met de CPN op concrete punten, maar dat de CPN nog niet beschouwd kan worden als volwaardige regeringspartner. Het concept partijprogramma van de CPN moest toen nog gepubliceerd worden.

Op 22, 23 en 24 oktober vond in Den Haag het tweejaarlijks congres van de PvdA plaats. Een groot gedeelte van het congres werd besteed aan voorstellen met betrekking tot het huishoudelijk reglement van de partij. In zijn openingstoespraak tot het congres ging voorzitter M. van den Berg in op de regeringscrisis. Volgens hem was de ontstane breuk binnen het kabinet meer dan een bedrijfsongeval of een zakelijk conflict. "Het gaat om een fundamenteel en politiek verschil van inzicht en het zou dom zijn de crisis te kleineren." Volgens hem was het terecht dat de PvdA-ministers de politieke moed hadden om nee te zeggen tegen een voorstel, dat onvoldoende recht deed aan de beleidsuitgangspunten van het regeerakkoord. Bij weigering van andere partijen om het regeerakkoord recht te doen, zou de Partij van de Arbeid niet bang zijn om het oordeel van de kiezers te vragen.

Het congres koos voor de komende twee jaar een nieuw bestuur.

Max van den Berg werd herkozen als voorzitter, het kamerlid Stan Poppe werd eerste vice-voorzitter, terwijl Bram Peper tweede vice-voorzitter bleef. Voor de functie van eerste vice-voorzitter was Bart Tromp tegenkandidaat, maar Stan Poppe kreeg ruim drie keer zoveel stemmen. W.J. van Velzen en M. van Traa werden herkozen voor de functies van resp. algemeen secretaris en internationaal secretaris.

Op de tweede dag stond o.a. op de agenda de beleidsnota van het Partijbestuur voor de komende jaren en een rapport over de Interne Partijdemocratie. Beide stukken vonden over het algemeen de instemming van het congres.

Op de laatste dag van het drie-daags congres werd een voorstel van het partijbestuur aangenomen om de breuk met CDA en D'66 te herstellen, maar wel uitsluitend op basis van het regeerakkoord. In het bestuursvoorstel werden drie voorwaarden gesteld voor hernieuwde samenwerking met CDA en D'66, nl.:

- het scheppen van een nieuw, actief werkgelegenheidsbeleid;
- de garantie dat de koopkracht van de minima volgend jaar met niet meer dan één procent achteruitgaat;
- het terugdringen van het financieringstekort van de overheid met één procent per jaar.

Het congres sprak zich daarnaast, middels een motie, uit tegen toetreding van Spanje tot de NAVO. Verder werd vastgelegd dat een kabinet met de PvdA erin onder geen enkele voorwaarde kan overgaan tot herbevestiging van het NAVO-besluit tot plaatsing van 572 kernraketten in Europa.

Op de Partijraad van 18 december werd forse kritiek geuit op onderdelen van het door de PvdA-fractie gevoerde beleid tijdens de algemene beschouwingen. Met name het kernwapenstandpunt van de fractie werd sterk veroordeeld. De fractie had nl. een motie van het CDA ondersteund, waarin het door de PvdA verworpen NAVO-dubbelbesluit over nieuwe kernraketten erkend werd als basis voor onderhandelingen tussen Amerika en de Sovjet-Unie. De Partijraad eiste van de fractie een ondubbelzinnige koers op het gebied van de kernwapens.

De Partijraad sprak zich ook uit tegen gedwongen kortingen op de ziekteuitkeringen.

RPF

De RPF, die in 1977 geen zetel behaalde bij de verkiezingen, zou het in 1981 heel wat fortuinlijker doen. Een derde orthodox-christelijke partij maakte zo haar parlementaire entrée.

Voor dat het zover was hield de RPF op 10 januari een federatieraadsvergadering in Putten. Deze vergadering bestond uit twee delen: een korte bijeenkomst waarin enkele wijzigingen in de statuten werden behandeld en een tweede vergadering, waarin de hoofdstukken 8 en 9 van het basisprogramma werden afgerond. Aan het eind van de vergadering sprak lijsttrekker Meindert Leerling. Hij zei het onbegrijpelijk te vinden dan FNV en CNV geen steun willen geven aan het voorstel van minister Albeda om het begrip passende arbeid te verruimen. Werkvormen, eventueel buiten de streek waar de werkzoekende woont, hoorden volgens Leerling onder het begrip passende arbeid te vallen. Het thema waaronder de RPF de verkiezingen inging werd tijdens deze vergadering bekend gemaakt en luidde: "Om U te dienen". Tijdens een spreekbeurt in Zierikzee op 2 februari zei Leerling dat de RPF en de SGP een lijstverbinding zouden aangaan bij de verkiezingen van mei. Hij deed een dringend beroep op het GPV om terug te komen op zijn eerder genomen besluit en zich wel aan te sluiten bij de lijstverbinding.

Op 18 februari presenteerde Meindert Leerling het verkiezingsprogramma van zijn partij in Den Haag. In dit programma pleitte de RPF voor het verminderen van de collectieve lasten met zo'n twintig procent. Deze bezuinigingen worden vooral gezocht in de sociale uitkeringen en in de welzijnssfeer. In het verkiezingsprogramma benadrukte de RPF het behoud van het christelijk normbesef op het terrein van de zedelijkheid.

Op 11 april startte de RPF in Barneveld met een congres haar verkiezingscampagne. In zijn openingswoord wees voorzitter P. Langeler erop dat het momenteel in Nederland en in de

wereld om veel meer dan om economische problemen gaat: "het gaat vooral om geestelijke zaken".

Op het congres waren ongeveer 2000 bezoekers aanwezig.

Na de verkiezingen besloot de federatieraad tijdens een vergadering op 20 juni in Putten samenwerking te zoeken met SGP en GPV voor de provinciale verkiezingen in maart 1982. Fractievoorzitter Meindert Leerling sprak in zijn toespraak voor de raad uit dat de RPF niet een zogeheten "gedoogrol" wilde spelen. Mocht het gebeuren dat aan RPF, samen met SGP en GPV gevraagd zou worden steun te geven aan een CDA/VVD-kabinet, dan moet het regeringsprogramma op fundamentele punten een duidelijke principiële ombuiging te zien geven, aldus Leerling.

Op 21 november hield de RPF weer een federatieraadsvergadering. Op de agenda stond o.a. samenwerking verkiezingen Provinciale Staten 1982 en vaststelling verkiezingsprogramma's Provinciale Staten/Gemeenteraden.

Ten aanzien van het agendapunt vorming van de verschillende stichtingen voor kader- en vormingswerk, jongerenwerk en wetenschappelijk bureau, waarvoor nu door de zetels in de Kamer subsidie kon worden verkregen, bleek verschil van mening te bestaan over de meest wenselijke bestuursvorm van de stichtingen. Besloten werd, gezien ook de overvolle agenda, om de mogelijkheden nog eens duidelijk op een rij te zetten, en hierover op een federatieraad op 23 januari 1982 een beslissing te nemen.

RVP

De Boerenpartij, sedert 1963 vertegenwoordigd in de Tweede Kamer, veranderde in 1981 haar naam in Rechtse Volkspartij. Lijsttrekker voor de verkiezingen in mei was kamerlid en partijvoorzitter Koekoek. Hij had de Kiesraad om deze naamswijziging verzocht, om duidelijk te maken dat zijn partij er niet alleen

is voor boeren. De Kiesraad deelde dit op 6 maart mee. Na de verkiezingen keerde de Rechtse Volkspartij niet terug in de Kamer. Koekoek deelde mee dat hij weer zou terugkomen, als "de mensen weer verstandig worden".

SGP

De oudste in het parlement vertegenwoordigde partij bleef in 1981 electoraal stabiel, al rommelde het soms binnen de partij.

Op 28 februari hield de SGP haar jaarlijkse Algemene Vergadering in Utrecht. Enkele dagen tevoren had het Hoofdbestuur van de SGP het Tweede Kamerlid ir. H. van Rossum uit Zeist aangewezen als lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen. De fractievoorzitter van dat moment, ds. H. Abma, was niet meer beschikbaar voor het Kamerlidmaatschap. Na ir. Van Rossum werden op de kandidatenlijst geplaatst: 2. C.N. van Dis jr. 3. ir. B.J. van der Vlies. Na bekendmaking hiervan schreef een aantal prominente gereformeerden een brief aan de SGP, waarin zij bezwaar maakten tegen de kandidatuur van Van der Vlies. Deze bezwaren waren van kerkelijke aard. Bij de SGP is het gebruikelijk dat van de drie kamerleden er één lid van de Hervormde Kerk, één lid van de Christelijk Gereformeerde Kerk en één lid van de Gereformeerde Gemeenten moet zijn. Van der Vlies zou de Hervormde Kerk vertegenwoordigen, als opvolger van ds. H. Abma, maar voor enkele toonaangevende 'Gereformeerde Bonders' werd hij als "te rechts" beschouwd. Ondanks deze brief waren echter Hoofdbestuur en Raad van Advies van de SGP niet bereid om op de beslissing terug te komen. Op de genoemde Algemene Vergadering van 28 februari werd de heer Abma herkozen als lid van het hoofdbestuur van de partij, maar hij deelde mee zijn herbenoeming in beraad te willen houden. In zijn toespraak tot de vergadering zei hij o.a.: "Door de jongste ontwikkelingen rondom de kandidaatstelling is de beleidslijn van 1961 verlaten. Het gemak, waarmee een brief van een

achttiental hervormd-gereformeerden van de tafel werd geveegd, waaronder verscheidene predikanten, die adviseerden omtrent de kandidaatstelling voor zover het hervormd-gereformeerden aanging, heeft mij pijnlijk getroffen." Ds. Abma merkte verder op dat het besluit niet in de lijn lag van wat de meerderheid van de SGP-kiezers wenste. Aan het slot van zijn verklaring gaf ds. Abma aan, dat een en ander als praktische consequentie had, dat hij zijn herbenoeming als lid van het Hoofdbestuur in beraad zou houden.

Verder werd op de Algemene Vergadering het jaarverslag van de partijsecretaris en van de penningmeester behandeld. Laatstgenoemde deelde mee dat het ledental een bescheiden groei had vertoond in 1980 en wel van 20.100 naar 20.300.

In april werd ds. Abma gekozen als eerste kandidaat voor de SGP voor de Eerste Kamer. Het zittende Eerste Kamerlid K. Meuleman stelde zich niet opnieuw beschikbaar. Abma bleef zijn herverkiezing als voorzitter van de SGP in beraad houden tot na de verkiezingen. Dit heeft niet tot zijn aftreden geleid. In de Banier van 30 oktober stond vermeld dat de "voorlopige aanvaarding van het lidmaatschap van het Hoofdbestuur door de partijvoorzitter intussen een aanvaarding is geworden."

VVD

Voor de VVD betekende 1981 o.m. een verandering in die zin, dat ze van regeringspartij weer oppositie-partij zou worden na de Tweede Kamerverkiezingen.

Voor deze verkiezingen werd op een buitengewone algemene vergadering op 24 januari de kandidatenlijst definitief vastgesteld. Hierbij werd de toenmalige vice-premier H. Wiegel unaniem tot lijsttrekker gekozen. In zijn korte toespraak tot het congres zei Wiegel dat er weer gewerkt moet worden. "Gewerkt, niet alleen om ons bedrijfsleven weer gezond te maken. Niet alleen om de toekomstige welvaart veilig te stellen, gewerkt ook aan

onze veiligheid. Hier in ons land en internationaal." Hierbij bekritiseerde Wiegel de PvdA en D'66: "Bij ons is het niet zo zoals in de PvdA dat de discussie daar niet in de eerste plaats gaat over het veiligheidsbeleid, maar over de vraag of de heer Den Uyl weer lijsttrekker kan worden. Bij ons is het niet zo zoals in D'66 waar de meningen over het internationale veiligheidsbeleid uiteenlopen." Op 10 maart werd een nieuwe begroeiing gepubliceerd van de financiële consequenties van het ontwerp-verkiezingsprogram van de VVD voor 1981-1985. Deze herziene berekening was nodig gezien de verslechterde economische situatie. In deze nieuwe berekening verlaagde de VVD de economische groei naar één in plaats van anderhalf procent. Het ontwerp-program met de nieuwe financiële onderbouwing werd ter vaststelling voorgelegd aan het verkiezingscongres op 20 en 21 maart in Amersfoort. Dit congres ging zelfs uit van een economische groei rond de nul procent, waarmee de groeiwachting opnieuw verder werd teruggebracht. Verder vond het congres dat aan een zekere ontkoppeling van lonen en uitkeringen niet valt te ontkomen. Ten aanzien van de kernwapens werd besloten dat in december 1981 overgegaan diende te worden tot de plaatsing in Nederland van kruisraketten. Hiervan zou slechts kunnen worden afgezien als voor die tijd sprake is van een verminderde dreiging van Sovjet-zijde.

Naar aanleiding van de beslissing van het congres om geen kiesrecht toe te kennen aan buitenlanders die in Nederland verblijven, deelde mevrouw A. Kappeyne van de Coppelo, vicevoorzitter van de VVD-Tweede Kamerfractie en nummer 4 op de VVD-kandidatenlijst mee dat zij zich terugtrok als kandidaat. Wel zou ze lid blijven van haar partij. Op dit punt herinnerde lijsttrekker Wiegel in zijn slottoespraak het congres eraan dat de fractie in de Tweede Kamer zich reeds had vastgelegd op het wel verlenen van het kiesrecht aan niet-Nederlanders en ook dat de partij zich op Europees niveau al eerder voor kiesrecht aan buitenlanders had uitgesproken. Hij vroeg het congres op dit punt en ook op het punt van de nieuwe politie-

wet de fractie in de nieuwe Tweede Kamer de vrijheid te geven van het verkiezingsprogram af te wijken. Het congres gaf met applaus aan hiermee in te kunnen stemmen.

Ten aanzien van de vraag wie met wie zou moeten regeren merkte Wiegel op dat de VVD kiest voor een nationale aanpak van de vraagstukken: "Wij kiezen ook voor een zakelijke aanpak van de problemen. Wij gaan niet uit van het absolute eigen gelijk."

Hiermee onderscheidde de VVD zich volgens Wiegel van andere partijen. De PvdA kiest officieel voor een links meerderheidskabinet en isoleert zich daarmee van andere groepen die zich niet links wensen te noemen. En D'66 zou in ieder geval voor een kabinet kiezen, waarin ook de PvdA vertegenwoordigd is. "Als je dat doet maak je je afhankelijk van een ander. Maak je je dus afhankelijk van de Partij van de Arbeid en ik denk dat je dat in alle duidelijkheid ook in de campagne zult moeten zeggen", aldus Wiegel.

Wel vond hij dat samenwerking met D'66 tot de mogelijkheden behoorde, gezien programmatische overeenstemming op tal van punten. Aanvulling van de huidige coalitie met D'66 sloot hij niet uit, wanneer een nationaal kabinet door toedoen van de PvdA er niet in zou zitten.

Op 6 april startte de VVD haar verkiezingscampagne. Tijdens een spreekbeurt in Uitgeest uitte Wiegel kritiek op minister van Sociale Zaken, Albeda. Dit naar aanleiding van een uitslating van Albeda in een vraaggesprek met 'Trouw', waarin hij zei duidelijk een voorkeur te hebben voor een kabinet van CDA, PvdA en D'66. Wiegel trok hieruit de conclusie dat "een stem op het CDA geen absolute garantie betekent voor een voortzetting van het huidige beleid".

Tijdens de jaarlijkse Algemene Vergadering op 22 en 23 mei in Den Haag werd J. Kamminga tot nieuwe voorzitter gekozen van de VVD. Hij volgde hiermee mr. F. Korthals Altes op, die vanwege zijn gezondheid het voorzitterschap neerlegde. Tijdens deze

vergadering werd mevrouw Haya van Someren-Downer postuum tot ere lid van de partij benoemd.

In de slotrede van Korthals Altes bekritiseerde hij andere partijen die in hun verkiezingsprogramma's uitgaan van groei-percentages die vaak een "miskenning van de werkelijkheid" zijn.

Gedurende de kabinetsformatie adviseerde fractievoorzitter Wiegel namens de VVD fractie in een eerste brief aan de Koningin het formeren van een zo breed mogelijk samengesteld kabinet. In een tweede brief, bijna drie maanden later, nadat de drie informateurs hun opdracht hadden teruggegeven aan de Koningin, luidde het advies van Wiegel ongeveer hetzelfde. Duidelijker echter werd nu een beroep gedaan op D'66 om de opgeworpen blokkade tegen samenwerking open te breken. "Indien D'66 zou blijven bij haar ingenomen standpunt laadt zij een zware verantwoordelijkheid op zich. Een parlementair meerderheidskabinet kan dan niet worden gevormd."

Na de installatie van het nieuwe kabinet zei Wiegel op een partijraad van de VVD in Utrecht dat de VVD vanuit de oppositie niet eenzijdig zou lonken naar het CDA. "We zullen CDA, PvdA en D'66 gelijkelijk behandelen en hun zakelijk tegemoet treden", aldus Wiegel. Verder merkte hij op dat zijn partij geen kans had gekregen mee te praten tijdens de formatie en zo in de oppositie was gedrongen.

Tijdens een twee-daags congres op 11 en 12 december in Hattem werd het Liberaal Manifest vastgesteld, de beleidsvisie van de partij voor de komende tien jaar. Besloten werd o.a. hierin op te nemen dat buitenlanders actief en passief kiesrecht krijgen voor gemeenteraadsverkiezingen. Hiermee kwam de VVD terug op het eerder ingenomen standpunt van maart, dat leidde tot het terugtrekken als kandidaat voor de Kamerverkiezingen van ex-Kamerlid Kappeyne van de Coppelo. Binnen de partij had een discussie van twee jaar plaatsgevonden, voordat deze definitieve vaststelling van het Liberaal Manifest kon plaats vinden.

JAARVERSLAG 1981 DNPP

In 1981 beschikte het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen over een nieuwe ruimte aan het Hoge der A in Groningen. De zolderruimte aan de Ubbo Emmiusseingel werd vervangen door een meer functionele en lichtere behuizing met uitzicht op de gracht. Het nieuwe pand is daarom een verbetering, al is de studieruimte nog niet ideaal en is de vergaderruimte beperkt.

Personeelsformatie

Per 1 januari 1981 was de staf van het DNPP als volgt samengesteld: mevrouw A.A. Koeneman (documentaliste), dr. A.P.M. Lucardie (wetenschappelijk medewerker - 0,5 eenheden) en mevrouw A.H. Rookmaker (secretaresse).

De dagelijkse leiding werd tijdelijk waargenomen door prof. dr. I. Lipschits. Hieraan kwam een eind toen op 15 februari de vacature voor het Hoofd van het Centrum werd vervuld.

In deze functie werd benoemd drs. R.A. Koole, die sinds genoemde datum verantwoordelijk is voor de leiding van het Centrum. Hiermee is eindelijk het minimale aantal formatieplaatsen (3,5) bereikt.

In het verslagjaar 1981 liepen twee studenten van de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie in Groningen stage op het DNPP: de heren H. Medema (jan./febr.) en B. Hadders (mei/juni).

Beheer/bestuur

Beheersmatig valt het DNPP onder de Universiteitsbibliotheek. In het verslagjaar is er veelvuldig contact geweest met de Bibliothecaris en overige medewerkers van de UB. Dit leidde o.m. tot een opwaardering van de functies van de documentaliste en van de secretaresse. De heer Koole nam deel aan de stafvergaderingen en het vakreferentenoverleg van de UB.

De afdeling Buitenbibliotheken verleende vele diensten aan het DNPP in de vorm van advies en assistentie bij het opzetten van een handbibliotheek. De heer H. Smit van deze afdeling was daartoe verschillende ochtenden op het Centrum werkzaam.

De dienstverlening is door de aanschaf van een fotocopieerapparaat verbeterd. Bezoekers kunnen van dit apparaat tegen betaling gebruik maken. Sinds juni 1981 wordt een gastenboek bijgehouden. Hieruit blijkt dat het toenemende aantal bezoekers voor een groot deel bestaat uit (doctoraal)studenten, maar dat ook wetenschappelijk medewerkers, hoogleraren, journalisten en anderen van de diensten van het Centrum gebruik maken. Vooral de systematische bibliografie, de partijprogramma's en de uitgebreide collectie dag-, week- en partijbladen worden vaak geraadpleegd.

De bindkosten van genoemde collectie, alsmede de kosten voor het opzetten van de noodzakelijke handbibliotheek drukten zwaar op het toch al zeer bescheiden budget.

Documentatie

Naast de dienstverlening nemen de documentatieactiviteiten de meeste arbeidstijd in beslag. In 1981 werden verschillende nieuwe initiatieven ontplooid: In de eerste plaats werd een brochure samengesteld, waarin een nauwkeurige beschrijving gegeven wordt van de op het DNPP aanwezige bestanden. Elders in dit Jaarboek staat aangegeven hoe men deze beschrijving kan bestellen. Een tweede initiatief gold het opzetten van een handbibliotheek ten behoeve van de bezoekers en de staf. De boeken worden niet uitgeleend.

In de loop van het jaar werden twee documentatieprojecten uitgevoerd. De eerste richtte zich op de financiën van politieke partijen; de tweede vond plaats in samenwerking met de bibliotheek van de Juridische Faculteit in Groningen, en behelsde het samenstellen van een bibliografie over verboden

politieke partijen. De resultaten van deze projecten worden in dit Jaarboek gepubliceerd.

Verder werden bandopnamen van verschillende partijcongressen gemaakt t.b.v. het geluidsarchief. De Tweede Kamerverkiezingen van mei noodden tot het verzamelen van verkiezingsprogramma's en affiches en tot het houden van informatieve lezingen bij verschillende onderwijsinstellingen. Het ten geschenke gekregen archief van de afdeling Groningen van de PSP over de periode 1960-1968 werd voorzien van een gedetailleerde beschrijving. Plannen werden ontwikkeld om te komen tot een 'partijdata-archief'.

Vanzelfsprekend werden de lopende documentatiewerkzaamheden, zoals het verzorgen van de systematische bibliografie over Nederlandse politieke partijen en het knipselarchief bijgehouden.

Onderzoek en publikaties

Het DNPP is niet bedoeld als 'werkplaats' voor onderzoek door aan het DNPP verbonden stafleden, maar heeft wel een onderzoek-stimulerende en -ondersteunende taak.

Daarom onderhoudt het Centrum contact met de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen (Dr. Lucardie en drs. Koole werden in januari 1982 op persoonlijke titel tot de Werkgroep toegelaten).

Het DNPP ondersteunt een onderzoek naar het middenkader van politieke partijen. Dit is een internationaal vergelijkend onderzoek, dat gecoördineerd wordt door de Universiteit van Mannheim (BRD). De heer Koole bezocht in dit verband in oktober een congres in Mannheim. In het najaar van 1982 wordt dit onderzoek afgesloten met de publikatie van een engelstalige studie. De Nederlandse groep o.l.v. prof. dr. I. Lipschits bereidt een publikatie voor, waarin het middenkader van het CDA, de PvdA, de VVD en D'66 wordt geanalyseerd. In verband met de Tweede Kamerverkiezingen stelde de heer Lucardie een matrix op, waarin de verschillende programma's

op beleidspunten worden samengevat. De Stichting Burger-schapskunde publiceerde deze matrix.

Het Jaarboek 1980 van het DNPP werd in mei 1981 gepubli-ceerd. In november verscheen de eerder genoemde 'Beschrijving van het aanwezige materiaal op het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen'.

Van de hand van de stafleden verschenen verder de volgende publikaties:

A.A. Koeneman, *Het partijgebeuren*, greep uit de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1981, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.A. Koeneman en J. Keukens, *Verboden politieke partijen in Neder-land 1930-1981*, een literatuuroverzicht naar aanleiding van het verboden verklaren van de Nederlandse Volksunie, in: Jaarboek 1981 DNPP.

R.A. Koole, *Pays-Bas: lutter contre le fatalisme*, in: "Faire" (Paris), juillet/août 1981, pp. 38-41.

R.A. Koole, *'Ik heb m'n rode das maar thuisgelaten...'* beschouwing bij en letterlijke tekst van het buitengewoon congres van de PvdA over de kabinetsformatie, 9 september 1981 te Utrecht, in: Jaarboek 1981 DNPP.

R.A. Koole, *Politieke partijen: de leden en het geld*; een verge-lijkend onderzoek naar de ledentallen en de inkomsten van Nederlandse politieke partijen, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.P.M. Lucardie, *Politieke partijen*, in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen, "Politiek in Nederland" (Alphen aan den Rijn, 1981) pp. 61-78.

A.P.M. Lucardie, *Politieke stromingen en partijen in Nederland*, in: "De Syllabus" (uitgave van de Radio Volksuniversiteit), januari '82, jaargang 21, nr. 4, pp. 2-7.

A.P.M. Lucardie, *Waar blijft Nieuw Rechts in Nederland?* Een voor-studie over de continuïteit van het sociaal-economisch denken in de VVD, in: Jaarboek 1981 DNPP.

A.P.M. Lucardie, *The New Left in Western Europe: A Post Mortem and Some Predictions*. Paper aangeboden op de conferentie van de Canadian Political Science Association, Halifax, 29 mei 1981.

Relaties met instellingen en het onderwijsveld

In de loop van 1981 bracht het Hoofd van het Centrum aan alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen een bezoek mede ten behoeve van de dataverzameling voor het documentatieproject over partijfinanciën. De partijen sturen de meeste van hun tijdschriften gratis naar het Centrum.

Het samenwerkingsverband met de Openbare Bibliotheek te Groningen werd voortgezet. Van deze bibliotheek ontvangt het DNPP gratis de dag- en opinieweekbladen, die daarna geselecteerd en ingebonden worden.

Documentaire ondersteuning werd verleend aan verschillende onderwijsinstellingen. Met de vakgroep Eigentijdse Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Groningen werd samengewerkt in het kader van twee doctoraalcolleges: één college over 'New Left-bewegingen' o.l.v. prof. dr. I. Lipschits en één college over 'Nederland als gidsland?' o.l.v. drs. R.B. Soetendorp.

Ten behoeve van de colleges eigentijdse geschiedenis (drs. J. Jager) op de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie te Groningen werd het practicum 'documentaire informatie' mede georganiseerd.

De lerarenopleiding 'Ubbo Emmius' te Groningen verzorgde tijdens de verkiezingscampagne informatiedagen en fora over de onderwerpen emancipatie, onderwijs, energie en bewapening. Het DNPP gaf daartoe documentatiesets uit en de staf van het DNPP hield enkele lezingen over de houding van politieke partijen t.a.v. deze onderwerpen. In het najaar is met drs. N. Sol overleg gevoerd over begeleiding van het project 'Politieke studieclubs' en hield de heer Lucardie een lezing over politieke partijen.

De Stichting Burgerschapskunde in Leiden gaf een 'Dossier Verkiezingen' uit. De hierin opgenomen programvergelijking werd door het DNPP verzorgd.

De Radio Volksuniversiteit (RVU) bereidde in het najaar een serie uitzendingen over politieke stromingen voor. Voor de hierbij horende syllabus werd door de heer Lucardie een artikel geschreven. In december werden de heer Kooie en de heer Lucardie op het DNPP door de heer J. Stroes van de RVU geïnterviewd over de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen. Dit interview werd gebruikt voor vijf radio-uitzendingen in december 1981 en januari 1982. Met vele andere (universitaire) instellingen was er in 1981 incidenteel contact.